

Zbirka tapiserij v palači grofov Attems v Gradcu

Lastniki, postavitve in identitete

Renata Komić Marn

Dr. Renata Komić Marn, ZRC SAZU, Umetnostnozgodovinski inštitut Franceta Steleta, Novi trg 2,
SI-1000 Ljubljana, renata.komic@zrc-sazu.si, ORCID ID: 0000-0003-0504-6916

Izvleček

Zbirka tapiserij v palači grofov Attems v Gradcu Lastniki, postavitve in identitete

1.01 Izvirni znanstveni članek

V članku so predstavljeni novi podatki in ugotovitve o zbirki tapiserij, ki so jih grofje Attems hranili v svoji palači v Gradcu do začetka šestdesetih let 20. stoletja. Sedanje hranišče velike večine teh tapiserij ni znano. Na podlagi analize posameznih, stalno spreminjajočih se kontekstov ter razvojne dinamike umetnostnih in drugih zbirk v palači Attems, kot tudi individualnega okusa in želja posameznih lastnikov, se razprava osredotoča na ugotavljanje identitete naročnikov oziroma imetnikov tapiserij ter na rekonstrukcije kontekstov njihovih postavitvev v različnih časovnih okvirih. Analiza posameznih prizorov, katerih fotografski posnetki so v članku predstavljeni prvič, se omejuje na tapiserije, ki so nastale v 17. stoletju, raziskovalna vprašanja pa se nanašajo na celotno zbirko tapiserij grofov Attems.

Ključne besede: palača Attems v Gradcu; grofje Attems; fidejkomis; baročne tapiserije; zbirke tapiserij; 17. stoletje, 18. stoletje; 19. stoletje; čas med vojnama

Abstract

The Collection of Tapestries in the Counts of Attems' Palais in Graz Owners, Settings and Identities

1.01 Original scientific article

The article presents new data and findings on the collection of tapestries kept by the Counts of Attems in their palace in Graz until the early 1960s. The current whereabouts of the majority of these tapestries are unknown. Based on an analysis of the individual, constantly changing contexts and the developmental dynamics of the art and other collections in the Palais Attems as well as the individual preferences and desires of the individual owners, the study focuses on establishing the identity of the commissioners or owners of the tapestries and on reconstructing the contexts of their installation in different periods. The analysis of the individual tapestries, of which photographic images are presented for the first time, is limited to tapestries created in the 17th century, though the research questions relate to the entire collection of tapestries of the Counts of Attems.

Keywords: Palais Attems in Graz; Counts of Attems; Fideikommiss; baroque tapestries; tapestry collections; 17th century, 18th century; 19th century; Interwar period

Uvod in stanje raziskav

O dragocenih tapiserijah, ki so jih grofje Attems do druge svetovne vojne hranili v svoji fidejkomisni palači v Gradcu, do nedavnega ni bilo skoraj nič znanega. Prve omembe v strokovni literaturi datirajo v čas po drugi vojni in se nanašajo predvsem na Attemsovo serijo s prizori iz zgodbe o Telemahu,¹ na raziskovanje tapiserij, kot tudi zbirke slik in drugih zbirateljskih predmetov iz palače, pa je verjetno zaviralno vplival podatek iz leta 1979, po katerem je bila nekdanja dragocena oprema vključno s tapiserijami »/.../ in der Nachkriegszeit in Verlust geraten«.² Redke poznejše omembe ne prinašajo podatkov o njihovem izvoru, usodi ali sedanjem hranišču.³ Na tapiserije v lasti Ignaca Marije I. grofa Attemsa (1652–1732) je bil na začetku 21. stoletja pozoren Igor Weigl, ki je v zapuščinskem inventarju opreme v grofovi fidejkomisni palači v Gradcu opazil navedbo osmih dragocenih, z zlatom pretkanih nizozemskih špalirjev.⁴ V letih 2007 in 2008 so bile v dveh univerzitetnih nalogah na kratko obravnavane oziroma samo omenjene predvsem tapiserije s prizori iz Telemahove zgodbe iz palače Attems.⁵ Sigrid Mosettig je poleg tega v svoji diplomski nalogi opozorila na razstavo tapiserij iz zbirke Attems, ki so jo priredili decembra 1945 v (takrat še Attemsovi) palači v Gradcu.⁶ Iz navedene literature je razvidno, da tapiserij grofov Attems zaradi njihovega neznanega hranišča ter pomanjkanja arhivskega in slikovnega gradiva doslej ni bilo mogoče niti delno predstaviti niti analizirati in ovrednotiti.⁷ Nedavno so bila v krajšem prispevku na podlagi predhodno večinoma neobjavljenega arhivskega, slikovnega in drugega gradiva prvič obravnavana osnovna vprašanja o obsegu in postavitvi zbirke tapiserij leta 1938 ter njeni poznejši usodi.⁸ Leta 1938 je namreč Ferdinand III. grof Attems (1885–1946) Mestnemu muzeju v Gradcu (*Stadtmuseum Graz*, današnji *Graz Museum*) oddal del prostorov palače Attems, v kateri so v prvem nadstropju hranili več kot 24 kosov tapiserij. Te so po ugotovitvah umetnostnega zgodovinarja in konservatorja Eduarda Andorferja (1899–1973),⁹ ki je kot predstavnik spomeniškega urada na koncu leta 1943 in začetku 1944 selil slike in tapiserije skupaj z zbirkami Mestnega muzeja iz graške palače na varno,

¹ Tapiserije je omenjal Walter von Semetkowski kot del dragocene opreme palače Attems leta 1957 v četrti izdaji vodnika po mestu Gradec, Erwin Neumann pa je v leta 1964 objavljenem prispevku o seriji tapiserij v samostanu Klosterneuburg, ki prikazujejo Telemahove prigode, omenil serijo z enako vsebino iz posesti družine Attems, ne da bi navedel njeno takratno hranišče, in pri tem ugotavljal, da sta bila vsaj dva kosa nedavno prodana. Gl. Semetkowski, *Graz*, 57; Neumann "Die Begebenheiten," 150. Izredno priljubljeno serijo prizorov iz didaktične novele o Odisejevem sinu Telemahu, ki jo je konec 17. stoletja napisal François Fénelon, nadškof v Cambraiju, so tkali v več delavnicah in ateljejih po Evropi. O seriji iz ateljeja Leyniers gl. Brosens, *A contextual study*, 166–70.

² Schweigert, *Graz*, 97; Resch et al., *Die Kunstdenkmäler*, 508.

³ Heinz, *Europäische Tapissierkunst*, 222.

⁴ Weigl, "Bakrene posode," 18. Izraz *niederländische Spallier* je sinonim za tapiserijo; prim. Štular, *Tapiserija v Sloveniji*, 18–19; Lozar Štamcar, "Stanovanjsko udobje," 95; Ciglencečki, "Tapiserije iz Bistriškega," 116; Ciglencečki, "Tapiserije v Ptujskem," 125.

⁵ Sigrid Mosettig je v diplomski nalogi opisala dogajanje v palači Attems po letu 1945, pri čemer je nekaj pozornosti namenila tudi zbirki tapiserij. Beate Zach se je ukvarjala s serijo prizorov iz zgodbe o Telemahu v samostanu v Klosterneuburgu. Gl. Mosettig, "Das Stadtpalais," 71, 107; Zach, "François Fénelons," 40.

⁶ Mosettig, "Das Stadtpalais," 99.

⁷ Zach, "François Fénelons," 40: »Die Forschungen zur Grazer Folge gestalteten sich als schwierig, da sich nur sehr wenige Dokumente erhalten haben, lediglich ein Inventarverzeichnis von 1950 und ein Zeitungsausschnitt zeugen von ihrer Existenz.«

⁸ Za v uvodnem delu predstavljene ugotovitve gl. Komić Marn, "Tapiserije iz palače."

⁹ O Andorferju gl. Steinböck, "In memoriam," Probst, "Andorfer, Eduard."

pripadale štirim različnim serijam. Najpomembnejša je bila serija s prizori iz zgodbe o Telemahu iz ateljeja Leyniers v Bruslju iz okoli leta 1730, ki je obsegala šest prizorov v osmih kosih, razstavljenih v dveh prostorih, ki ju je imel v najemu graški Mestni muzej. Druga serija je obsegala pet žanrskih prizorov iz življenja kmetov in ribičev iz ateljeja Petra van der Borchta v Bruslju (1730–1740), razstavljenih v tako imenovanem otroškem salonu, ki ga je prav tako imel v najemu muzej. O seriji tapiserij z mitološkimi prizori, (po njegovem mnenju) nastalih okrog leta 1690 v ateljeju Henrija Reydamsa v Bruslju, ki so leta 1938 krasile zasebne prostore grofa Attems v prvem nadstropju, ni bilo veliko znanega. Štiri prizore iz te »mitološke« serije so skupaj s šestimi iz Telemahove in petimi iz »žanrske« kot pomembno odkritje predstavili javnosti na razstavi v drugem nadstropju palače, ki jo je konec leta 1945 organiziral graški Mestni muzej. Po zaključku razstave si je spomeniški urad skupaj s tedanjim lastnikom Ignacem V. grofom Attemsom (1918–1986) prizadeval, da bi predvsem Telemahovo serijo skupaj s palačo odkupila deželna uprava, a ta ni pokazala zanimanja, zato so bile vse tri serije razprodane in njihova sedanja hranišča niso znana. V prvem nadstropju palače pa je bila leta 1938 postavljena še ena serija; sedmih tapiserij, umeščenih v lesene panele v četrtem najetem prostoru, ki so prikazovale *Gartenscenen* in jih lahko datiramo v 17. stoletje, niso snemali vse do konca šestdesetih let 20. stoletja, ko so načrtovali njihovo restavriranje. Štajerska deželna uprava je namreč leta 1962 skupaj s palačo kupila tudi teh sedem poškodovanih kosov. Kljub temu o njih ne vemo veliko: samo dve tapiseriji iz te serije sta bili pozneje ponovno vstavljeni v lesene panele v omenjenem prostoru,¹⁰ kjer skupaj z drugim okrasjem, slikanimi supraportami in dragoceno baročno pečjo ohranjata razmeroma medel spomin na nekdanji sijaj reprezentančnih prostorov v prvem nadstropju palače Attems.

Cilji, viri in metodologija

V pričujočem prispevku je na podlagi analize novoodkritega arhivskega in slikovnega gradiva iz zasebnih in javnih arhivov predstavljena delna rekonstrukcija posameznih kontekstov postavitve tapiserij, ki jih je Ferdinand III. Attems leta 1938 hranil v prvem nadstropju graške palače. Kjer je to mogoče, je obravnavana tudi njihova provenienca. Zanesljiva izhodišča za nadaljnje raziskave umetnostnih in drugih zbirk grofov Attems postavlja v nadaljevanju utemeljena identifikacija posameznih – še vedno ohranjenih – prostorov v palači Attems in njihove namembnosti v preteklih stoletjih.¹¹ Uvodoma predstavljene raziskave so potekale predvsem na podlagi dokaj natančnega inventarja prostorov, ki jih je Ferdinand Attems leta 1938 oddal v najem graškemu Mestnemu muzeju, in dokumentacije, ki jo hrani Državni spomeniški urad v Gradcu (*Bundesdenkmalamt* – BDA).¹² Ker inventar iz leta 1938 ne vsebuje pojasnil o postavitvi tapiserij v posameznih prostorih, predvsem

¹⁰ Kot njuna pendanta sta v sosednja okvirja vstavljeni zrcalni kopiji (tiska) obeh prizorov.

¹¹ Točna identifikacija prostorov v palači se je raziskovalcem doslej izmikala, posledično še nihče ni povezal posameznih obstoječih prostorov s podatki iz zapuščinskih inventarjev. Prim. npr. Resch et al., *Die Kunstdenkmäler*, 508–09; Lechner, "Der Barockmaler," 49–52; Meke, "Slikarska zbirka," 105–12.

¹² Prepisi inventarja so se ohranili v Štajerskem deželnem arhivu v Gradcu (Steiermärkisches Landesarchiv (AT StLA), Fideikommiss, K. 288) in v arhivu BDA (Graz, Palais Attems, 150, Sackstr. 17). Gre za razmeroma natančen inventar opreme štirih prostorov, ki je nastal kot priloga k najemni pogodbi, podpisani leta 1938, in so ga doslej datirali v čas okrog leta 1950. Za dosedanje datacije prim. npr. Zach, "François Fénelons," 4, 43. Gl. tudi Komić Marn, "Tapiserije iz palače."

pa v njem niso popisali opreme treh grofovih zasebnih prostorov, ni bilo možnosti za natančnejšo predstavitev posameznih serij. Šele po odkritju fotografij interierjev iz prvih desetletij 20. stoletja v zasebni lasti, pregledu zapiskov in fotografij v tako imenovani Andorferjevi zapuščini v arhivu graškega Mestnega muzeja¹³ ter ob primerjavi s starejšimi inventarji opreme v palači in povezano dokumentacijo lahko z več zanesljivosti orišemo podobo zbirke tapiserij, ki jo je na predvečer druge svetovne vojne v fidejkomisni palači v Gradcu hranil jugoslovanski državljani Ferdinand Attems. Tapiserije je skupaj s palačo podedoval po svojem stricu, štajerskem deželnem glavarju Edmundu Attems (1845–1929).¹⁴ Edmund je fidejkomis užival samo 14 let – prevzel ga je po svojem starejšem bratu, prvorojenem Ignacu Mariji IV. (1844–1915). Po smrti njunega očeta Ferdinanda II. grofa Attemsa (1809–1878) so najmanj dvakrat popisali stanje graške palače in njene opreme, enak postopek je sledil smrti njunega starega očeta Ignaca Marije III. (1774–1861). Posledično razpolagamo ne le s popisom iz leta 1938, pač pa tudi s popisi iz let 1862 oziroma 1863,¹⁵ 1879 oziroma 1880¹⁶ in 1915, ki pa so glede tapiserij manj povedni oziroma sumarični; v zapuščinskih spisih po Ignacu Mariji III., denimo, doslej ni bilo mogoče zaslediti niti ene omembe tapiserij.¹⁷ Tako ostaja povsem neznano stanje v času od leta 1762, ko je umrl drugi fidejkomisni nosilec Ignac Marija II. Attems (1714–1762), do leta 1879, saj v doslej pregledanih arhivih in zbirkah še ni bilo mogoče odkriti natančnejših inventarjev opreme graške palače, ki jo je svojim dedičem zapustil Ferdinand Marija I. (1746–1820).

Kot je ugotavljal že Igor Weigl na podlagi zapuščinskega inventarja Ignaca Marije I., so v začetku leta 1733 v prvem nadstropju palače hranili samo eno serijo tapiserij.¹⁸ Doslej nikoli zastavljena vprašanja, kaj se je s temi tapiserijami zgodilo, kdaj so grofje Attems pridobili v nadaljevanju predstavljene druge serije in kdaj so jih postavili v sobane prvega nadstropja, zahtevajo kompleksno analizo posameznih, stalno spreminjajočih se kontekstov ter razvojne dinamike umetnostnih in drugih zbirk v palači Attems, kot tudi individualnega okusa in želja posameznih lastnikov. Na podlagi analize in ugotovitev je mogoče podatke iz zapuščinskih inventarjev grofov Attems iz 18. stoletja smiselno povezati s tistimi iz prve polovice 20. ter tako identificirati naročnike oziroma imetnike tapiserij in rekonstruirati kontekste njihovih postavitev v različnih časovnih okvirih. Razprava se zaradi boljše preglednosti nekoliko bolj osredotoča na tapiserije, ki so nastale v 17. stoletju.

Tapiserije v veliki jedilnici – *Gartenscenen*

Leta 1938 so številne tapiserije krasile sedem prostorov prvega nadstropja palače Attems v Gradcu.¹⁹ Ni jih bilo samo v tistem, ki so ga označili za predprostor oziroma garderobo, ter v vhodni dvorani in na hodniku. V treh sobanah, ki jih je imel v najemu Mestni muzej, so bile stene prekrte s trinajstimi

¹³ Sammlung Graz Museum, Andorfer Nachlass.

¹⁴ O razmerah, v katerih je Ferdinand postal lastnik vseh jugoslovanskih posesti družine Attems in dedič leta 1727 ustanovljenega fidejkomisa Ignaca Marije I. grofa Attemsa, v Komić Marn, "Zaplemba – prenos – distribucija," 91. Zapuščinski inventar Edmunda Attemsa še ni bil najden.

¹⁵ Zapuščino po Ignacu Mariji III. Attems so popisovali v letih 1862 in 1863.

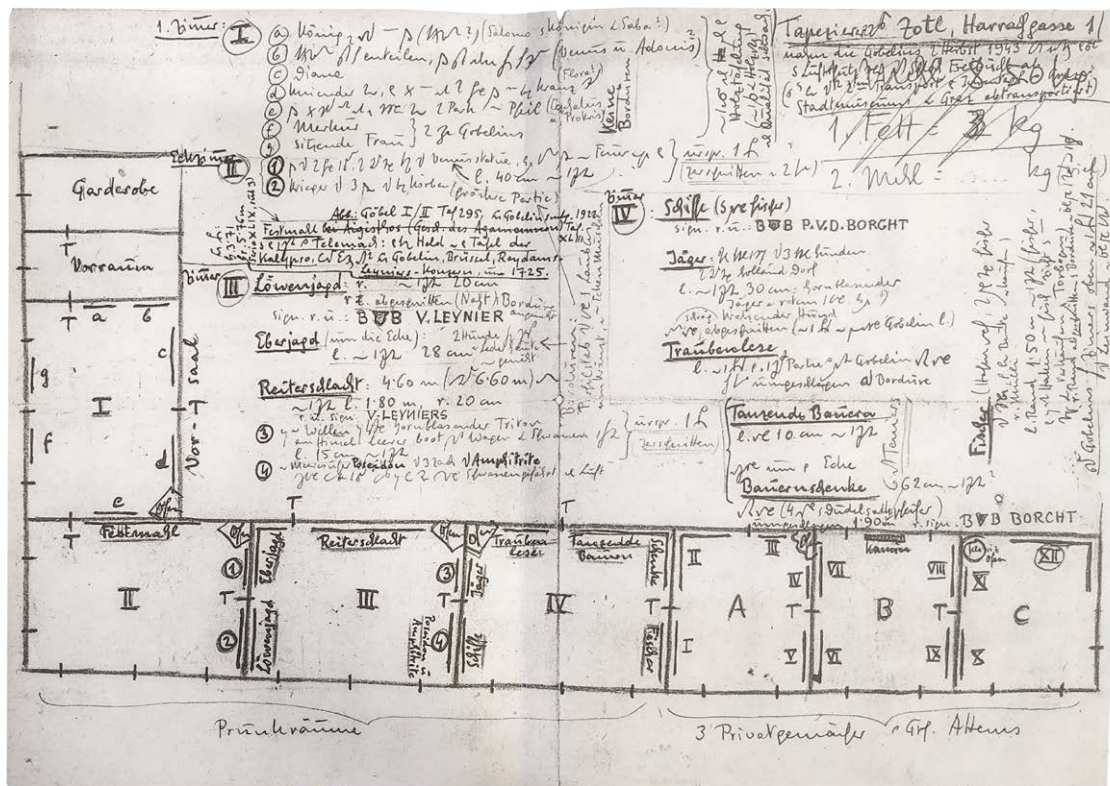
¹⁶ Zapuščino po Ferdinandu II. Attems so popisovali leta 1879, ponovni pregled in popis stanja na fidejkomisnih posestih pa so opravili leta 1880.

¹⁷ Naštete vire hrani Štajerski deželni arhiv v Gradcu, točne reference so navedene v nadaljevanju.

¹⁸ Weigl, "Bakrene posode," 18.

¹⁹ Komić Marn, "Tapiserije iz palače," 281–82.

kosi tapiserij iz uvodoma omenjenih serij iz ateljejev Leyniers in Van der Borcht.²⁰ Nekoliko starejše tapiserije, ki so nastale v 17. stoletju, pa so krasile štiri sobane: tri zasebne prostore Ferdinanda III. Attemsa in sprejemnico oziroma veliko jedilnico, ki jo je imel v najemu Mestni muzej. V jedilnici, ki jo lahko na podlagi opisa, ohranjenega lesenega opaža in pozicije istovetimo s prostorom, v katerega stopimo iz velike dvorane na vrhu stopnišča skozi vrata na desni, je bilo leta 1938 sedem kosov tapiserij, vloženi v lesen opaž (7 *eingelassene Gobelins*).²¹ Dve tapiseriji iz te sobe sta – kot že omenjeno – ohranjeni, dve poznamo samo po fotografijah, o vseh sedmih pa si je nekaj drobcev zabeležil Eduard Andorfer, ki je poskusil prepoznati posamezne *vrtné prizore*.²² Razporeditev tapiserij v jedilnici, ki si jo je neznano kdaj skiciral (sl. 1), ustreza sedanjemu stanju odprtih polj v lesenem opažu v obravnavanem prostoru. Na levi strani od vhoda v sobo iz dvorane je bil med vrati in pečjo v večjem polju vložen prizor, ki ga je kot edinega v tej sobani ovekovečil teolog in fotograf Johann Graus (sl. 2).²³ Andorfer je prizor v parkovno urejenem okolju zaradi cvetličnega venca, ki ga klečeči mladenič polaga na glavo sedečega dekleta, z vprašajem označil za Floro. Desno od peči, če se premikamo v

1. Eduard Andorfer: skica prvega nadstropja palače Attems, ok. 1943 (© Sammlung Graz Museum, Andorfer Nachlass)

²⁰ Tapiserije, katerih nastanek je Andorfer postavil v čas okrog 1720–1730 in katerih hranišče ni znano, so izjemno dragocene umetnine, posebno Telemahova serija je redkost, saj so jo v ateljeju Leyniers po teh predlogah stkali samo enajstkrat, in še to ne vsakič v celoti. Prim. Komić Marn, "Tapiserije iz palače," 284.

²¹ AT StLA, Fideikommiss, K. 288.

²² Sammlung Graz Museum, Andorfer Nachlass, Sackstraße 17/2, I.

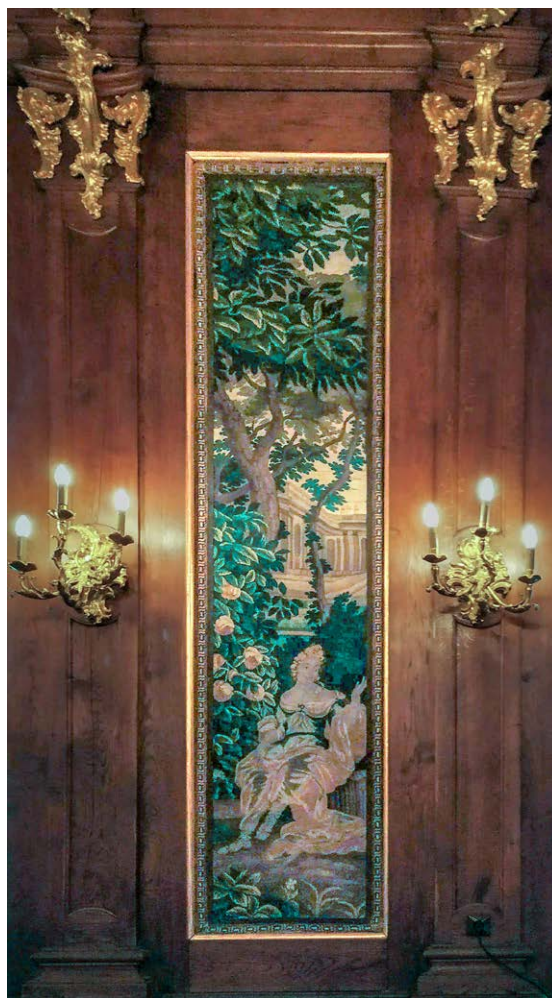
²³ V multimedijških zbirkah Univerzalnega muzeja Joanneum (Multimedia Sammlungen) je ohranjen Grausov fotografski arhiv. Med fotografijami je nekaj zelo povednih posnetkov interierjev graške palače Attems. Za Johanna Grausa (1836–1921) gl. Biedermann, "Monsignor Dr. Teol. H.C. Johann Graus." Identifikacijo sobane poleg lesenega opaža omogoča baročna peč, ki še vedno stoji v prostoru.

2. Tapiserije in baročna peč v 7. prostoru v 1. nadstropju palače Attems v Gradcu, pred 1883
(© Universalmuseum Joanneum, Multimediale Sammlungen; foto: Johann Graus)

smeri urnega kazalca, je po njegovem mnenju sledil prizor Kefala in Prokris, ki ga ne poznamo. Na ozkih delih stene med okni sta stala dva ožja prizora, na katerih sta bila upodobljena Hermes in sedeča ženska.²⁴ Prvega poznamo samo po slabi fotografiji, medtem ko lahko sedečo žensko istovetimo z enim od ohranjenih kosov, ki je skupaj s svojo zrcalno podobo umeščen v palači, dejansko na mestu, kjer ga je evidentiral Andorfer (sl. 3).²⁵ Na naslednji steni sta stala dva srednje velika prizora. Prvega ne poznamo, predstavljal je kralja in žensko (po Andorferjevem mnenju morda Salomo ali kraljico iz Sabe), o drugem, ki je bil po restavriranju v osemdesetih letih vrnjen na svoje prvotno mesto, pa je Andorfer domneval, da gre za Venero in Adonisa (sl. 4–5). Na desni od vhodnih vrat je bila vložena sedma tapiserija z upodobitvijo Diane, o kateri nimamo podatkov. Tapiserije je konservator označil za slabo ohranjene, njihove bordure so bile zakrite z lesenim opažem in niso bile vidne.²⁶ To dejstvo kaže, da so bile tapiserije v tem prostoru sekundarno umeščene v lesene opaže in da ne gre za izvirno postavitvev.

Sobana je bila od leta 1938, ko jo je najel graški Mestni muzej, dostopna zunanjim obiskovalcem. Močno poškodovano serijo kljub nevarnostim, ki so po izbruhu druge svetovne vojne grozile stanovanjski opremi zaradi bombardiranja, zaplembe *Wehrmachta* in povojnih ropanj, vse do konca šestdesetih let niso snemali ali kakorkoli zavarovali.²⁷ Med vojno in po njej je bila ta serija deležna najmanj pozornosti, saj je na omenjeni razstavi leta 1945 niso predstavili in Eduard Andorfer se posledično z njo ni ukvarjal. Ko so konec šestdesetih let v palači, ki jo je leta 1962 od Ignaca V. Attemsa kupila Štajerska deželna uprava, potekale priprave na restavratorska dela, je obnova zajela tudi sedem kosov tapiserij, in sicer pet velikih (3 × 1,4 m) in dva majhna (3 × 0,8 m),²⁸ ki jih lahko istovetimo s sedmimi *eingelassene* tapiserijami, ki so jih leta 1938 popisali v jedilnici v prvem nadstropju.²⁹ Čeprav sedanje hranišče

3. Dama v parku, tapiserija v 7. prostoru v 1. nadstropju palače Attems v Gradcu, 2018 (© ZRC SAZU, UIFS; foto: Renata Komić Marn)

²⁴ Andorfer je uporabil izraza *Hermes* in *Sitzende Frau*.

²⁵ Sammlung Graz Museum, Andorfer Nachlass, Sackstraße 17/2, I. Fotografija Hermesa je objavljena v Mosettig, "Das Stadtpalais."

²⁶ Sammlung Graz Museum, Andorfer Nachlass, Sackstraße 17/2, I.

²⁷ Komić Marn, "Tapiserije iz palače," 293–95.

²⁸ BDA, Graz, Palais Attems, Sackstr. 17, Zl: 6928/69 (20. 10. 1969).

²⁹ Gl. AT StLA, Fideikommiss, K. 288.

4. Venera in Adonis, tapiserija iz 7. prostora v 1. nadstropju palače Attems v Gradcu, 1982
(© Bundesdenkmalamt, Archiv des Landeskonservatorats für Steiermark in Graz)

5. Venera in Adonis, tapiserija iz 7. prostora v 1. nadstropju palače Attems v Gradcu, izrez, 1982
(© Bundesdenkmalamt, Archiv des Landeskonservatorats für Steiermark in Graz)

petih od sedmih kosov ni znano,³⁰ lahko te tapiserije identificiramo v starejših popisih in tako o njih pridobimo več podatkov.

Po smrti Ignaca IV. Attemsja so leta 1915 v graški palači natančno popisali vse alodialne slike, bakroreze in tiske, tapiserije pa so samo prešteli in zapisali njihovo vrednost.³¹ V veliki jedilnici (*Im großen Tafelzimmer*), ki ustreza opisu jedilnice iz leta 1938, je bilo šest kosov poškodovanih tapiserij, vrednih komaj 60 kron.³² Iz skopega zapisa ni mogoče razbrati, ali so bili vloženi v leseni opaz in ali je šlo za iste tapiserije. Malo povedni so tudi podatki iz popisov stanja palače in njene opreme iz let 1879 in 1880. Dve leti po smrti Ferdinanda II. so v istem prostoru (*Mittel-Salon*) sicer rutinsko evidentirali tapiserije na stenah,³³ medtem ko so v inventarju opreme palače iz leta 1879 zabeležili tapiserije v šestih sobanah v prvem nadstropju, v veliki jedilnici pa ne, kar je presenetljivo in bi mogoče lahko bilo posledica napake.³⁴ Vendar pa nadaljnji pregled istega inventarja razkriva,

³⁰ Mosettig, "Das Stadtpalais," priloga A 17 A.

³¹ AT StLA, Bezirksgericht (BG) Graz, A VII 125/1915, Protokoll.

³² AT StLA, BG Graz, A VII 125/1915, Protokoll, fol. 88v. Druge tapiserije so dosegale vrednosti do več kot 300 goldinarjev za kos.

³³ Prim. AT StLA, Fideikommiss, K. 282, Inventurs Revisions und Schätzungs- Protokoll, 1880: *Die Wände sind ebenfalls dem Stile des Palais entsprechend mit Gobelins bespannt.*

³⁴ AT StLA, Landesgericht (LG) Graz, VII 149/1878, Protokoll.

da je bilo takrat nekaj kosov tapiserij shranjenih v podstrešnem mezaninu palače, v kamri za moko (*Mehlkammer*), ki je – sodeč po opremi – služila kot shramba za stanovanjsko opremo. Vrednost teh tapiserij so ocenili na zgolj 30 goldinarjev. Če primerjamo cene drugih tapiserij in njihove vrednosti v letih 1879 in 1915, bi lahko domnevali, da so bile prav tapiserije iz kamre za moko tiste, ki so jih v letih 1915 in 1938 evidentirali v veliki jedilnici.³⁵ Glede na stanje njihove ohranjenosti in hranišče v letu 1879 je malo verjetno, da bi jih pridobil Ferdinand II., torej so morale priti v palačo že prej. Gotovo pa so bile vstavljene v leseni opaž v veliki jedilnici pred letom 1921, ko je umrl Johann Graus, avtor edine znane predvojne fotografije iz te sobe.³⁶

Kot smo že omenili, za prvo polovico 19. stoletja ne razpolagamo z natančnimi inventarji opreme palače, zato pa so inventarji iz 18. stoletja dosledno ohranjeni. V prvem znanem popisu opreme fidejkomisne palače Attems iz leta 1733 zasledimo samo eno serijo tapiserij brez navedbe vsebine prizorov, in sicer v tako imenovani *Gängl Zimmer*, sedmi sobi v prvem nadstropju.³⁷ Soba, ki bi po nazivu sodeč morala biti manjši, hodniku podoben ozek prostor, a je bila glede na število tapiserij v njej gotovo prostorna, je z lastniki spreminjala podobo, pa tudi ime. Pred letom 1762 so v njej uredili veliko reprezentativno jedilnico,³⁸ funkcija pa se je ohranila do druge svetovne vojne. Primerjava opisov in zaporedja prostorov, ki jih razberemo iz zapuščinskih inventarjev, tako pokaže, da je Ignac Marija I. edine tapiserije, ki jih je imel v graški palači, hranil prav v tistem prostoru, ki ga je dobrih dvesto let pozneje krasilo sedem *eingelassene Gobelins*. Njegove dragocene tapiserije, katerih vrednost so ocenili na 400 goldinarjev, so bile z zlatom pretkane, serijo je sestavljalo osem kosov, in sicer štirje večji, dva slojna (2 *Pfeiler*) in dva manjša kotna (2 *kleinen Ekh=blätlen*). Pri raziskovanju usode fidejkomisnih tapiserij grofa Ignaca Marije I. in vprašanja, ali jih lahko istovetimo s serijo, od katere sta se ohranila najmanj dva kosa, je treba najprej odpraviti zmedo, nastalo zaradi pravil, po katerih so fidejkomisni in univerzalni dediči dedovali lastnino svojih očetov oziroma bližnjih sorodnikov.

Ignac Marija I. je leta 1727 vso svojo lastnino, tudi slike in drugo opremo v palači in v drugih rezidencah, zavaroval s fidejkomisom, ki ga je razdelil na primogeniturnega (za prvorojenega Franca Dizmo) in sekundogeniturnega (za drugorojenega Tadeja Kajetana).³⁹ Tako po njegovi smrti ni bilo osebne ali alodialne lastnine, ki bi jo lahko dedoval kdo drug. Nasprotno pa so njegovi nasledniki vedno ustvarjali osebno lastnino, ki ni spadala v fidejkomis in s katero so prosto razpolagali. Alodialna lastnina je tako lahko bila predmet raznih volil, največkrat pa jo je podedoval zapustnikov univerzalni dedič. Attemsov prvorojenec Franc Dizma, ki je skupaj s fidejkomisom podedoval palačo v Gradcu, je svoje fidejkomisno in alodialno premoženje razdelil med tri sinove. V ta namen je po očetu podedovani fidejkomis razdelil na dva dela – večjega je prevzel prvorojenec Ignac Marija II., manjšega pa drugorojeni Dizma Maksimilijan (oba iz prvega zakona), za univerzalnega dediča, ki je podedoval vso njegovo alodialno lastnino, torej tisto, ki ni spadala v fidejkomis, pa je določil

³⁵ Leta 1915 so namreč njihovo vrednost ocenili na 60 kron. Prim. AT StLA, BG Graz, A VII 125/1915, Protokoll, fol. 88v.

³⁶ Predlog natančnejše datacije postavitve tapiserij (pred letom 1883) je argumentiran v nadaljevanju.

³⁷ AT StLA, Archiv Attems, K. 120, H. 1119, Ignaz Maria v. Attems Verlassinventar, 1733, fol. 21v: *Niederländer Spallier mit gold eingetragen, so in 4. grossen blättern, 2 pfeiller und 2. kleinen Ekh=blätlen Bestehen, zusammen um 400.*

³⁸ AT StLA, Archiv Attems, K. 126, H. 1143, Fideicommis und allodialinventar, 1762, fol. 71v: *In Taffel vorhin gängl zimmer.*

³⁹ Ilwof, *Die Grafen von Attems*, 17; Zadravec, "Postavitev in postavljaivec," 110–11.

svojega drugorojenega sina iz drugega zakona Franca Antona. Poleg tega je dal Franc Dizma posest Gösting z uradom Aigen še pred svojo smrtjo izločiti iz fidejkomisa, da bi jo lahko dodal k dediščini, namenjeni Francu Antonu.⁴⁰ Za boljši vpogled v provenienco in usodo posameznih predmetov je zato treba pri raziskovanju vsakokrat upoštevati oba inventarja posameznega zapustnika, fidejkomisnega in alodialnega, obenem pa zanesljivo identificirati posamezne prostore, katerih raba, oprema in poimenovanje so se v preteklih stoletjih pogosto spreminjali.

V fidejkomisnem inventarju Franca Dizme iz leta 1750 so tapiserije njegovega očeta navedene na enak način kot v tistem iz leta 1733: štirje večji kosi, dva slojna in dva manjša kotna, vsi z zlatom pretkani, vredni 400 goldinarjev in še vedno v *Gänglzimmer*.⁴¹ V inventarju alodialne lastnine Franca Dizme pa so istočasno popisali še eno serijo tapiserij. V sosednji, vogalni sobi prvega nadstropja je Franc Dizma leta 1750 razkazoval prav tako z zlatom pretkane nizozemske špalirje, vredne 400 goldinarjev, vendar je bila ta serija sestavljena iz velikega kosa, ki je prekrival eno steno, še enega srednjega ter treh slojnih in treh kotnih kosov.⁴² Zaradi podobnosti opisov se je v literaturi pojavilo mnenje, da se oba zapisa iz leta 1750 nanašata na iste tapiserije.⁴³ Poleg tega vlada prav tako neutemeljeno prepričanje, da je vse serije tapiserij za palačo Attems nabavil Ignac Marija II. – torej vnuk Ignaca Marije I. – na svojem kavalirskem potovanju.⁴⁴ Ne eno ne drugo ne drži, saj smo ravnokar pokazali, da je Franc Dizma že leta 1750 poleg očetove imel tudi lastno serijo dragocenih, z zlatom pretkanih tapiserij, poleg tega so tapiserije Ignaca Marije I. evidentirane v več fidejkomisnih inventarjih iz 18. stoletja in so jih še leta 1762 hranili v palači.⁴⁵ Težave pri raziskovanju provenience zbirk grofov Attems med drugim povzroča dejstvo, da je Franc Anton kot univerzalni dedič med drugim podedoval vso alodialno lastnino svojega očeta iz graške fidejkomisne palače. Tako je po letu 1750 iz palače odpeljal (verjetno v Gösting) vso opremo, ki jo je za časa svojega življenja pridobil Franc Dizma, razen predmetov, ki jih je odkupil fidejkomisni dedič, torej Ignac Marija II.⁴⁶ Dragocene podatke o usodi te opreme vsebuje alodialni inventar Franca Dizme, v katerem je Ignac Marija II. lastnoročno označil predmete, ki jih je odkupil od univerzalnega dediča Franca Antona. Med njimi so tudi očetovi nizozemski špalirji, za katere je odštel 600 goldinarjev, torej je zanje odštel za polovico več, kot so ocenjeni v inventarju.⁴⁷ Tako so tudi tapiserije Franca Dizme po letu 1750 ostale v graški palači kot alodialna last Ignaca Marije II. Preden si zastavimo vprašanje, kaj se je zgodilo s serijama tapiserij, ki so jih leta 1750 popisali v obeh zapuščinskih inventarjih Franca Dizme, si je treba поблиže ogledati tapiserije z »mitološkimi motivi«, ki so leta 1938 krasile zasebne prostore Ferdinanda III. Attemsa.

⁴⁰ Prim. dokumentacijo v AT StLA, Archiv Attems, K. 9, H. 73. Prim. tudi AT StLA, Archiv Pallavicino, K. 28, H. 415, VI. Burg Feistritz.

⁴¹ AT StLA, Archiv Attems, K. 124, H. 1132, Übergabs=Inventarium, 1750, fol. 4: *Niederländer Spällier mit Gold eingetragen, so in 4. Grossen blättern, 2 Pfäller und 2. kleinen Egg blätlen bestehen.*

⁴² AT StLA, Archiv Attems, K. 125, H. 1136, Inventarium, 1750, fol. 53: *Niederländer Spällir mit gold eingetragen, so in einen großen blat auf einer wand, dan in ring Mitteren blat, 3: Pfeillern, und drey Egg blaten bestechet zusammen 400.*

⁴³ Schmölzer, *Archivalische Vorarbeiten*, 304, 306–10; Vidmar, "Tapiserije v dvorcu Premstätten," 21–22.

⁴⁴ Resch et al., *Die Kunstdenkmäler*, 501; Mosettig, "Das Stadtpalais," 16, 19.

⁴⁵ AT StLA, Archiv Attems, K. 126, H. 1143, Fideicommiss und allodialinventar, 1762, fol. 2.

⁴⁶ Nakup posameznih kosov opreme omenja Schmölzer, *Archivalische Vorarbeiten*, 306.

⁴⁷ AT StLA, Archiv Attems, K. 125, H. 1136, Inventarium, 1750, fol. 53.

Tapiserije iz malega salona, male jedilnice in delovnega kabineta na razstavi leta 1945

Graški mestni muzej je od leta 1938 naprej najemal štiri vezane reprezentančne prostore v prvem nadstropju palače. Poleg velike jedilnice je imel v najemu tri sobane z že omenjenima mlajšima serijama bruseljskih tapiserij. Preostale tri sobe v nadstropju, katerih okna gledajo na sosednjo uršulinsko cerkev, pri čemer zadnja meji na Admontski dvor (*Admonterhof*) oziroma je z njim povezana, pa je Ferdinand III. Attems, ki je prebival v Kraljevini Jugoslaviji, še vedno uporabljal v času svojega bivanja v Gradcu. Oprema teh sob v inventarju iz leta 1938 ni navedena, zato je poimenovanje prostorov povzeto po inventarju Ignaca Marije IV. iz leta 1915.⁴⁸ Da so bile v njih še leta 1938 tapiserije, ki so bile med drugo svetovno vojno prepozno odpeljane iz palače in zato močno poškodovane, nato pa še izropane, izvemo iz dokumentacije BDA.⁴⁹ Eduard Andorfer je po pregledu štirih kosov, ki so edini preživeli kratkotrajno hrambo v skladiščih v grajskem hribu in povojna ropanja ruskih čet, menil, da so bili izdelani v ateljeju Heinricha Reydamsa ml. okrog leta 1690. Na razstavi leta 1945 so jih predstavili kot samostojno serijo v sobani s klasicistično pečjo in dvema oknom v drugem nadstropju palače.⁵⁰ Čeprav je razstava dobro fotografsko dokumentirana, med fotografijami ne najdemo posnetka iz tega petega razstavnega prostora. Ohranjeni pa so posamezni posnetki vseh štirih kosov in Andorferjevi zapiski o njih.⁵¹ Tapiserija, ki je na razstavi dobila številko 12, predstavlja zgodbo o Argosu in Merkurju iz Ovidovih *Metamorfoz* (sl. 6). V ospredju prizora med dvema drevesoma sedita Merkur s piščalko in speči starec Argos s palico. V ozadju je park s fontano, urejenim parterjem in nekaj pomarančevci v posodah. Pogled v prizor pogloblja ozek drevored, ki v zavoju raste okrog mogočnega vrtnega paviljona. Na levi se odpira pogled na večjo vodno površino, v daljavi uzremo pročelje dvorca. Na borduri je upodobljeno cvetje (vrtnice, tulipani, nageljni, dalije), sadje (grozdje, slive, marelice), tu in tam opazimo majhne vaze in nekaj dobro skritih, papagajem podobnih ptičev. Andorferjeva skica postavitve razstave kaže, da so tapiserijo razstavili v petem razstavnem prostoru na delu stene med stranskimi vrati in oknom na desni.⁵² Merila je 374 cm v višino in 240 cm v širino, pri čemer je bordura ob straneh zavzemala 33 cm, zgoraj in spodaj pa 43 cm.⁵³

Na del stene med stranskimi vrati in pečjo na desni od vhoda s hodnika so na razstavi konec leta 1945 na ogled postavili tapiserijo številka 13, za katero je Andorfer menil, da predstavlja tri gracije (sl. 7–8).⁵⁴ V ospredju prizora se tri dame z visokimi pričeskami po modi s konca osemdesetih let 17. stoletja premikajo z leve proti desni po neutrjeni poti. Prva dama na levi nosi v roki košarico s cvetjem, druga gledalcu kaže visoko posodo s pokrovom, ki bi lahko vsebovala kadilo, tretja je s hrbtom obrnjena proti gledalcu, njen obraz vidimo samo iz delnega profila. Morda tudi ta dama nekaj nosi v desnici, ki jo dviguje proti desnemu robu slike, vendar je tapiserija na tem mestu odrezana. Za njimi se dviguje gosta krošnja drevesa, v ozadju vidimo terasasto oblikovan

⁴⁸ Prim. AT StLA, Fideikommiss, K. 288; AT StLA, BG Graz, A VII 125/1915, Protokoll.

⁴⁹ Dopis E. Andorferja E. Neumannu, 12. 11. 1962 (kopija tipkopisa je objavljena v Mosettig, "Das Stadtpalais," priloga A 17).

⁵⁰ Gre za tretji prostor v drugem nadstropju z zahodne strani oziroma šesti prostor z vzhodne strani.

⁵¹ Sammlung Graz Museum, Andorfer Nachlass, Sackstraße 17/2, I.

⁵² Dokument, ki ga doslej sicer ni bilo mogoče odkriti v Andorferjevi zapuščini, je objavljen v Mosettig, "Das Stadtpalais," priloga A 20.

⁵³ Sammlung Graz Museum, Andorfer Nachlass, Sackstraße 17/2, I.

⁵⁴ Sammlung Graz Museum, Andorfer Nachlass, Sackstraße 17/2, I.

6. Merkur in Argos, tapiserija iz 3. prostora v 1. nadstropju palače Attems v Gradcu, 1945
(© Sammlung Graz Museum, Andorfer Nachlass)

7. Tri dame, tapiserija iz 3. prostora v 1. nadstropju palače Attems v Gradcu, 1945 (© Sammlung Graz Museum, Andorfer Nachlass)

8. Tri dame, tapiserija iz 3. prostora v 1. nadstropju palače Attems v Gradcu, izrez, 1945 (© Sammlung Graz Museum, Andorfer Nachlass)

9. Tezej in Ariadna, tapiserija iz 3. prostora v 1. nadstropju palače Attems v Gradcu, 1945
(© Sammlung Graz Museum, Andorfer Nachlass)

baročni vrt s fontanami in parterji, ki se zaključuje z arhitekturno kuliso večjega dvorca. Andorfer je v višino tapiserije nameril 376 cm, v širino pa 100 cm.⁵⁵ Bogato okrašena, 50 cm široka bordura, ki se ujema z borduro tapiserije št. 12, krasi prizor samo v zgornjem in spodnjem delu, ob straneh je namreč tapiserija obrezana.

Na steno levo od vhoda v sobo s hodnika so na razstavi obesili tapiserijo s prizorom, ki ga je Andorfer označil za *Tezeja in Ariadno* (sl. 9).⁵⁶ Povsem v ospredju stojita vojščak, viden s hrbta, in dama, ki mu v roke predaja klobko niti, obenem pa z levico kaže na kompleksno terasasto arhitekturo z vodnimi kaskadami, fontanami in stopnicami, ki vodijo na najvišji nivo, kjer posajeno in obrezano grmovje tvori labirint z arkadno oblikovanimi prehodi. Zgornjo polovico prizora zapolnjujejo krošnje dreves. Mere in okras bordure tapiserije št. 14 se skorajda povsem ujemajo s tapiserijo št. 12, le da ima prizor s Tezejem in Ariadno zgoraj in spodaj ožje bordure (37 cm namesto 43), levo in desno pa sta borduri za spoznanje širši. Poleg tega je Andorfer ugotovil, da je polje prizora levo in desno všito za približno 6 cm.⁵⁷ Črta, kjer je bordura v spodnjih in zgornjih kotih prekinjena, je dobro vidna tudi na fotografiji. Podoben prekinjeni vzorec bordure opazimo na fotografiji prizora z Argosom in Merkurjem, zato tudi za tapiserijo št. 12 sklepamo, da je bilo polje ob straneh delno všito.

Na zadnjo steno v petem razstavnem prostoru so razstavili največjega od takrat ohranjenih kosov tapiserij, ki so mu prisodili številko 15 (sl. 10–11). Andorfer je tapiserijo poimenoval *Lov na jelena* (*Hirschjagd*). V svojih zapiskih je sicer natančneje opisal prizor na levi kot lov na jelena z Akteonom, nimfami in Diano v gozdni krajini, osebi, ki tvorita prizor na desni, pa označil za Venero in Adonisa.⁵⁸ Opozoril je na grba grofov Attems na zgornji borduri tapiserije, za katera je iz njegovih sumarnih in mestoma šifriranih zapisov mogoče razbrati, da sta bila na tapiserijo deloma prišita. Na napisnem traku nad kronama obeh grbov je prebral in prepisal iniciale *I: I: G: V: W*. Borduro je označil za cvetlično, čeprav je na njej med bujnim grmičevjem poleg vrtnic, tulipanov, lilij in sončnic opazil tudi grozdje, marelice in jabolka ter papagaje. Zabeležil je tudi mere tapiserije, ki so jo imenovali *Riesengobelin*: višina 381 cm, širina 721 cm.⁵⁹ Pri iskanju primerljivih prizorov je bil pozoren na tapiserijo, objavljeno v knjigi Heinricha Göbla, ki kaže Diano na lovu.⁶⁰

Slikovno polje tapiserije lahko razdelimo na dva dela, z lovom na jelena na eni strani ter Venero in Adonisom na drugi in še kamnito piramido približno v sredini, lahko pa tudi ugotovimo, da lov na jelena zaseda dve tretjini polja tapiserije, saj sta Venera in Adonis postavljena čisto na rob desnega dela tapiserije. V ospredju prizora na desni kot odrivalo deluje nizko rastlinje z velikimi mesnatimi listi, v drugem planu Venera zadržuje Adonisa, ki se s kopjem v roki in dvema psoma odpravlja na lov. Nad njima se dvigujejo krošnje dreves, v ozadju je vidna arhitektura. Prizor lova na jelena je precej kompleksnejši od upodobitve Venere in Adonisa. Pregarjani žival je upodobljena povsem na levi, kot bi hotela doseči rob tapiserije in na ta način ulti zasledovalcem. Jelena sta že dohitela dva psa, od katerih ga eden z desne grize v hrbet, drugi pa se pripravlja, da ga bo napadel z leve. Skupino sestavlja še vznag zvrnjen mrtev pes, ki ga je jelen očitno poteptal s kopiti in za katerega se nihče ne zmeni. Gruči bojujočih se živali se približuje na konju jezdec z vihrajočim ogrinjalom in

⁵⁵ Sammlung Graz Museum, Andorfer Nachlass, Sackstraße 17/2, I.

⁵⁶ Sammlung Graz Museum, Andorfer Nachlass, Sackstraße 17/2, I.

⁵⁷ Sammlung Graz Museum, Andorfer Nachlass, Sackstraße 17/2, I.

⁵⁸ Sammlung Graz Museum, Andorfer Nachlass, Sackstraße 17/2, I.

⁵⁹ Sammlung Graz Museum, Andorfer Nachlass, Sackstraße 17/2, I.

⁶⁰ Sammlung Graz Museum, Andorfer Nachlass, Sackstraße 17/2, I; Göbel, *Wandteppiche*, repr. 288.

10. Lov na jelena, tapiserija iz prostora v 1. nadstropju palače Attems v Gradcu, 1945 (© Sammlung Graz Museum, Andorfer Nachlass)

11. Lov na jelena, tapiserija iz 1. prostora v 1. nadstropju palače Attems v Gradcu, izrez, 1945 (© Sammlung Graz Museum, Andorfer Nachlass)

bodalom v desnici, ki ranjenemu jelenu namerava zadati zadnji udarec. Iz boka živali štrli puščica, ki jo je z lokom ravnokar izstrelila stoječa figura na desni. Ob njej renči še en velik pes, ženska z vihrajočo draperijo in palico v roki pa nanjo kaže s prstom. V drugem planu mladenič s sulico v roki trobi v lovski rog, v ozadju za konjenikom beži v gozd prestrašena srna, med bujnimi krošnjami dreves in gozdičkom ob kamniti piramidi se odpira pogled v krajino v daljavi. Prizor upodablja Diano na lovu, ki jo lahko prepoznamo v figuri z lokom, pri čemer ranjeni jelen predstavlja Akteona, torej gre za prizor njegove smrti.

Pri analizi teh štirih tapiserij je treba opozoriti, da se zadnja precej razlikuje od drugih. Njena velikost je izjemna, dekoracija bordure se ne ujema s preostalimi, na njej je na dveh mestih upodobljen grb grofov Attems, ki ga na drugih kosih ne vidimo, deloma pa se razlikuje po slogu krajine in figur ter načinu njihove postavitve v prostor – v prvih treh primerih so figure precej nerodno postavljene v ospredje in ne sežejo v globino, predvsem pa je figur na prizoru Diane na lovu več. Čeprav so vse obute v antične sandale in oblečene v podobna oblačila, katerih deli tudi na veliki tapiseriji vihrajo v zraku, se ločijo po pričeskah in fiziognomijah. Nekatere od opaženih razlik so gotovo odvisne od slikane predloge oziroma kartona, ki ga je uporabljal izdelovalec, pa tudi fotografskih posnetkov, saj so bordure dovolj sorodno oblikovane, da bi lahko seriji nastali v isti delavnici. Naročniki so namreč v manufakturah izbirali ločeno osrednje prizore in bordure po osnutkih, ki so jim bili predloženi. Bordure so večinoma bolj prilagojene »modnim« smernicam, kartoni priljubljenih osrednjih prizorov pa so bili v rabi običajno dlje časa, tudi celo stoletje ali več. Zato pogosto prihaja do slogovnega razkoraka med osrednjim prizorom in borduro. Ni bilo redko, da so serijo sestavili iz različnih osrednjih prizorov, da pa so jo poenotili, so tapiserije obdali z enakimi bordurami – podobno, kot so z enakimi okvirji uokvirjali različne slike. Vendar pa zelo pomembno razliko med štirimi obravnavanimi tapiserijami pomenita grba na borduri tapiserije z lovom na jelena, ki ju na drugih ni. Na podlagi navedenega je treba sklepati, da ta ne spada v serijo, katere del so druge tri tapiserije. Zanesljivejše sklepe bi omogočila natančnejši pregled in primerjava vseh štirih kosov, vendar hranišče teh štirih tapiserij ni znano.

Tapiserije v malem salonu, mali jedilnici in delovnem kabinetu med sredino 19. stoletja in drugo svetovno vojno

Razstava tapiserij s postavitvijo v drugem nadstropju je bila samo priložnostna in kratkotrajna rešitev za umetnine, ki so bile pred začetkom druge svetovne vojne razporejene v šestih sobanah prvega nadstropja palače Attems. V nadaljevanju predstavljena rekonstrukcija razporeditve tapiserij in njihove postavitve v treh prostorih, ki jih Mestni muzej ni imel v najemu, kaže, da so opisane štiri tapiserije skupaj z zgoraj predstavljenimi sedmimi kosi iz velike jedilnice leta 1945 predstavljale le del dragocene zbirke tapiserij iz 17. stoletja. Ugotovili smo že, da so veliko jedilnico v prvem nadstropju, v kateri sta sedaj razstavljena dva kosa tapiserij iz zbirke Attems, v inventarju iz leta 1733 imenovali *Gänzl Zimmer*.⁶¹ Ta soba je bila nekdanj z vrati povezana s prostorom na desni, katerega okna prav tako gledajo na ulico *Sackstrasse* in ki je bil pred letom 1880 na neustrezen način pregrajen z

⁶¹ Prim. AT StLA, Archiv Attems, K. 120, H. 1119, Ignaz Maria v. Attems Verlassinventar, 1733, fol. 21v.

12. Postavitev tapiserije
Merkur in Argos v 3. prostoru
v 1. nadstropju palače Attems v
Gradcu, 1926 (© zasebni arhiv)

leseno steno.⁶² Čeprav se je v literaturi uveljavilo mnenje, da je ta prostor prvi v prvem nadstropju, velika jedilnica pa torej drugi,⁶³ lahko po pregledu starejših inventarjev ugotovimo, da so popisovalci pogosteje začeli inventuro na drugi strani palače, v prostoru, ki meji na sosednji Admontski dvor. Zaradi boljše preglednosti bomo uporabljali številčenje prostorov, ki temelji na tem pristopu. Vrnimo se torej v prostor št. 7 v prvem nadstropju, v veliko jedilnico, iz katere preko vogalne sobe (nekdanje *Bilder Zimmer*) in dveh naslednjih pridemo v prostor št. 3, ki so ga pred letom 1879 imenovali *kleiner Salon I*.⁶⁴ Stene prostora so bile takrat v celoti prekrite s tapiserijami, vrednimi 500 goldinarjev.⁶⁵ Leta 1915 so jih tudi prešteli: bilo je pet panojev (*Tafeln*), ocenjenih na 1000 kron.⁶⁶ Da je bilo tudi pred drugo vojno v tem prostoru pet tapiserij, lahko sklepamo na podlagi zapiskov Eduarda Andorferja,

⁶² Podatek o steni, ki deli prostor na dva neenako velika dela, prvič zasledimo v viru iz leta 1880. Prim. AT StLA, Fideikommiss, K. 282, Inventurs Revisions und Schätzungs-Protokoll, 1880. Resch et al., *Die Kunstdenkmäler*, 508, navaja, da je bil prostor predeljen konec 18. stoletja.

⁶³ Schweigert, *Graz*, 97; Resch et al., *Die Kunstdenkmäler*, 508–09; Lechner, "Der Barockmaler," 50–52.

⁶⁴ Za poimenovanje prostorov gl. AT StLA, LG Graz, VII 149/1878, Protokoll.

⁶⁵ AT StLA, LG Graz, VII 149/1878, Protokoll.

⁶⁶ AT StLA, BG Graz, A VII 125/1915, Protokoll, fol. 88.

13. Postavitev tapiserije
Tri dame v 3. prostoru
v 1. nadstropju palače
Attems v Gradcu, 1926
(© zasebni arhiv)

ki je skiciral njihovo postavitve, vendar ni navedel vsebine posameznih prizorov.⁶⁷ Iz ohranjenih predvojnih fotografij pa lahko razberemo naslednjo postavitve: desno od vhoda v sobo, torej med vrati in steno z oknom, je steno krasil že opisani prizor Merkurja, ki uspava Argosa (sl. 12). Levo od vrat se je čez dve steni raztezala večja tapiserija, katere vsebine ne poznamo. Ugotovimo lahko le, da je na desni imela podobno borduro kot *Merkur z Argosom*.⁶⁸ Levo od peči je bil vstavljen ozek pas tapiserije brez bordure ob straneh – očitno je šlo za odrezan del večjega prizora in morda je bil ta kos del sosednje tapiserije, postavljene na steno desno od peči (sl. 13). V njem prepoznamo prizor s tremi damami, ki je bil leta 1945 razstavljen v petem razstavnem prostoru (sl. 7). Na steni med vrati v naslednjo sobo in levim oknom, torej nasproti *Merkurja in Argosa*, je visela še ena tapiserija, ki je na doslej znanih fotografijah interierjev ni mogoče najti. Andorfer je zapisal, da je šlo za *Tezeja in Ariadno*, ki je bila predstavljena na razstavi (sl. 9).⁶⁹ Vse tapiserije so bile uokvirjene; letvice so imele na vogalih in ponekod tudi na sredini kovinske okraske.

⁶⁷ Sammlung Graz Museum, Andorfer Nachlass, Sackstraße 17/2, I.

⁶⁸ V Grausovem fotografskem arhivu je ohranjen posnetek supraporte in dela stropa, na katerem sta vidna bordura tapiserije in majhen delček prizora.

⁶⁹ Sammlung Graz Museum, Andorfer Nachlass, Sackstraße 17/2, I.

14. Baročni kamin s portretom cesarja Karla VI. v 2. prostoru v 1. nadstropju palače Attems v Gradcu, 1926 (© zasebni arhiv)

V naslednjem prostoru, v sobani št. 2, ki jo še vedno krasi razkošno okrašen kamin s portretom cesarja in grbom grofov Attems (sl. 14),⁷⁰ so bile po Andorferjevih zabeležkah sodeč na dve nasproti si stoječi predelni steni nameščene štiri tapiserije. To se ujema s podatki iz leta 1915, ko so vrednost štirih kosov (*Felder*) tapiserij v tem prostoru ocenili na 600 kron.⁷¹ Vsaj od srede 19. stoletja naprej so *Camin Zimmer* začeli imenovati *kleiner Tafelzimmer*.⁷² Vrednost tapiserij, ki so prekrivale stene sobane že v času Ferdinanda II., so leta 1879 ocenili na 300 goldinarjev.⁷³ Od štirih prizorov v tej sobi s štirimi vrati poznamo po fotografijah samo enega. Prepoznamo ga na več fotografijah iz družinskih albumov družine Attems, evidentiral pa ga je tudi konservator Graus (sl. 15–16). Na njem v ospredju v senci drevesa stoji skupina štirih oseb: v sredini sta na desni kraljica in na levi kralj, ki kraljico pozdravlja oziroma jo želi objeti. Zadaj za kraljico stoji dvorjan oziroma

⁷⁰ Kamin je sicer poškodovan.

⁷¹ AT StLA, BG Graz, A VII 125/1915, Protokoll, fol. 88.

⁷² Poimenovanje je razumljivo v odnosu do že obravnavane velike jedilnice, ki očitno ni služila za vsakdanjo rabo, temveč je funkcionirala kot reprezentančni prostor (v drugi polovici 18. stoletja so jo imenovali *Parade Zimmer*).

⁷³ AT StLA, LG Graz, VII 149/1878, Protokoll.

15. Pogled iz 2. prostora v 3. prostor v 1. nadstropju palače Attems v Gradcu, 1926 (© zasebni arhiv)

dvorjanka, ob kralju pa klečeča oseba oziroma otrok, morda paž. V ozadju na desni je arhitektura z vodnimi kaskadami, celopostavnimi kipi na fasadi in stopniščem, ki vodi na teraso. Na levi se prizor odpira v krajino z reko, grmičevjem in nekaj drevesi, levo spredaj je grmičevje s čudovitimi cvetovi, ki deluje kot prostorsko odrivalo. Osrednji prizor srečanja ustvarja vtis, da kraljica razkošno odetemu kralju naklonjenosti ne vrača z enako mero. Lahko bi šlo za zelo reduciran prizor srečanja kralja Salomona in kraljice iz Sabe, vendar se ta domneva ne ujema z doslej predstavljenimi prizori, ki črpajo vsebino iz Ovidovih poezij. Težko je reči, zakaj je prav ta prizor večkrat ovekovečen na fotografijah, medtem ko drugi iz te sobe niso bili zajeti v objektiv. Takšen pristop je razviden tudi iz nedatiranega (a zagotovo predvojnega) akvarela, ki prikazuje steno kaminske sobe z vrati v mali salon in katerega fotografija je ohranjena v zasebni lasti (sl. 17).⁷⁴ Na levi vidimo obravnavani prizor srečanja kralja in kraljice, na desni del sosednje tapiserije. Eno krilo vrat, ki se odpirajo v sosednji mali salon, je odprto, tako da lahko vidimo delček ene od tapiserij v njem. Na steni z oknom ter steni s kaminom in dvojimi vrati v mali jedilnici ni bilo tapiserij.

⁷⁴ Hranišče akvarela ni znano.

16. Srečanje kralja in kraljice, tapiserija v 2. prostoru v 1. nadstropju palače Attems v Gradcu, pred 1883
(© Universalmuseum Joanneum, Multimediale Sammlungen; foto: Johann Graus)

17. Pogled iz 2. prostora v 3. prostor v 1. nadstropju palače Attems v Gradcu, akvarel (© zasebni arhiv)

Na podlagi akvarela in doslej znanih fotografij sklepamo, da so tapiserije v malem salonu in mali jedilnici večinoma v celoti imele bordure – tako zgoraj in spodaj kot tudi ob straneh. Primerjava vidnih delov bordur in slogovna analiza kažeta, da je šlo za enotno serijo, ki pa je bila v ta dva prostora umeščena sekundarno. Tapiserije, ki jih je mogoče videti na posnetkih, so bile uokvirjene z letvicami s kovinskimi okraski. V teh dveh sobah na stenah tudi ni bilo slik, le nad vrati so bile supraporte, dela Franca Karla Remba (v malem salonu tri, v mali jedilnici pa štiri), od katerih je nekaj ohranjenih in situ. Na podlagi akvarela ugotovimo še, da je kaminsko sobo oziroma malo jedilnico v prvem nadstropju palače Attems nekdaj krasila ena od supraport, ki jo hranijo v *Alte Galerie* Univerzalnega muzeja Joanneum.⁷⁵

Iz sobe s kaminom stopimo v prvo sobo impozantne *enfilade*, ustvarjene na začetku 18. stoletja. Prostor, ki so ga v času Ignaca Marije I. imenovali *Egg Zimmer* oziroma *Schlafzimmer*, od približno zadnje tretjine 19. stoletja naprej pa je služil kot *Schreibzimmer des H. Grafen*, je imel leta 1733 najverjetneje samo ena vrata.⁷⁶ Druga vrata, ki so omogočala prehod v sosednjo stavbo, so bila postavljena v času Ferdinanda I., ki je zaradi pomanjkanja prostora v palači najel dva prostora v sosednjem Admontskem dvoru.⁷⁷ Eduard Andorfer si je skiciral postavitev treh tapiserij v tej sobi: velik kos se je raztezal preko dveh sten od peči v kotu do prehoda v *Admonterhof*, dva manjša sta bila postavljena ob vratih, ki povezujejo prostor z malo jedilnico oziroma sobo s kaminom (sl. 1). Na podlagi starejših inventarjev ugotavljamo, da je bilo stanje takšno tudi pred letom 1879, ko so bile stene opete s tapiserijami, vrednimi 500 goldinarjev.⁷⁸ Tudi leta 1915 so bile namreč v tem prostoru tri tapiserije, vredne 1000 kron.⁷⁹ Te so fotografsko najbolje evidentirane od vseh tapiserij iz 17. stoletja. Preko dveh sten se je raztezal veliki prizor z Akteonovo smrtjo ter Venero in Adonisom, ki je obravnavan v prejšnjem poglavju (sl. 10). V Andorferjevi zapuščini je ohranjena fotografija, ki odlično kaže njegovo postavitev v kotu delovne sobe grofa Attems (sl. 18).⁸⁰ Levo od peči, ki še vedno stoji v sosednjem kotu, je stal ozek pas tapiserije brez stranskih bordur, na katerem je upodobljen v kratek plašč ogrnjen mož z operjenim klobukom (sl. 19). Figura je postavljena v

⁷⁵ Supraporto, katere prvotne postavitev v palači doslej nismo poznali, je muzej kupil na graškem umetnostnem trgu leta 1971 (Inv. Nr. 968). Objavljena je v Lechner, "Der Barockmaler," 142–43, repr. 199.

⁷⁶ Prim. AT StLA, Archiv Attems, K. 8, H. 59, Inventarium, 1733, fol. 37v. Za funkcijo prostora pred letom 1878 prim. AT StLA, LG Graz, VII 149/1878, Protokoll.

⁷⁷ Resch et al., *Die Kunstdenkmäler*, 509, navaja, da so sedaj v prostoru tri supraporte, čeprav so v njem samo dvojna vrata. Več o vratih v nadaljevanju.

⁷⁸ AT StLA, LG Graz, VII 149/1878, Protokoll.

⁷⁹ AT StLA, BG Graz, A VII 125/1915, Protokoll, fol. 88v.

⁸⁰ Sammlung Graz Museum, Andorfer Nachlass, Sackstraße 17/2, I.

18. Tapiserija Lov na jelena v 1. prostoru v 1. nadstropju palače Attems v Gradcu, ok. 1933
(© Sammlung Graz Museum, Andorfer Nachlass)

19. Tapiserije in empirska peč v 1. prostoru v 1. nadstropju palače Attems v Gradcu, pred 1883
(© Universalmuseum Joanneum, Multimediale Sammlungen; foto: Johann Graus)

20. Dva lovca, tapiserija v 1. prostoru v 1. nadstropju palače Attems v Gradcu, pred 1883
(© Universalmuseum Joanneum, Multimediale Sammlungen; foto: Johann Graus)

spodnji del polja tapiserije, zgornjega zapolnjujejo krošnje dreves. Pasova bordure se po dekoraciji ujemata s tistimi na veliki tapiseriji, zanesljivo povezavo predstavlja v zgornjem delu upodobljen grb grofov Attems. Tretja tapiserija, ki je nekdaj krasila ta prostor, je malo večja, njena bordura je polna (sl. 20). V spodnjem delu polja sta upodobljena dva mlada lovca, na tleh ob fontani, ki je le delno vidna, ležijo lovski plen in lovski pripomočki. Mladenič na levi sedi, v desni roki drži nenavaden predmet, z levico pa kaže na svojo desno, torej proti levemu robu tapiserije. Mladenič z nenavadnim pokrivalom na levi nosi na ramenu veliko puško in z desnico kaže na svojo levo, proti desnemu robu tapiserije. Med mladeničema se za poskakujočim psičkom odpira pogled v krajino in arhitekturo v daljavi. Zgornji del tapiserije zapolnjujejo krošnje dreves. Tudi ta ima v zgornjem delu bordure grb grofov Attems in se z drugima dvema v tem prostoru slogovno ujema, prav tako so primerljive bordure, ki so sicer zaradi kakovosti posnetkov ponekod slabše vidne. Na podlagi prekinjenega vzorca na zadnji tapiseriji je mogoče sklepati, da je bila bodisi obrezana bodisi je bil del osrednjega polja vшит kot pri *Merkurju in Argosu*.

Vse tapiserije v navedenih treh prostorih družijo nekaj skupnih lastnosti. Eduard Andorfer je menil, da so nastale konec 17. stoletja, morda v delavnici Henrija Reydamsa. Sorodni so motivi, ki verjetno črpajo vsebino iz Ovidovih poezij. Prav tako soroden je slog upodobitev, četudi se tri tapiserije iz grofove delovne sobe s tega vidika – prav tako pa tudi po dodanih grbih – ločijo od tistih iz malega salona in male jedilnice. Tapiserije so uokvirjene z bogato okrašenimi letvicami. Krasijo jih razmeroma široke bordure, nekateri kosi so odrezani, drugi deloma všiti, zato enako kot Eduard Andorfer sklepamo, da tapiserije niso bile narejene za prostore, v katerih so stale v letih pred drugo svetovno vojno.

Tapiserije v palači Attems v 18. in 19. stoletju

Skupaj je bilo torej leta 1938 v prvem nadstropju palače Attems razstavljenih 19 kosov tapiserij iz 17. stoletja. V iskanju odgovorov na vprašanja, katerim serijam so pripadale in kdo jih je nabavil, je treba primerjalno analizirati podatke iz starejših inventarjev palače Attems in ugotoviti, kako so bile v prvih dveh tretjinah 18. stoletja opremljene sobane, v katerih so bile pozneje razstavljene tapiserije.

Prvi prostor – spalnica

Tudi tokrat bomo sledili zaporedju v starejših inventarjih in začeli analizo v prvem prostoru, ki je bil pozneje s prehodom povezan z Admontskim dvorom. *Schlaf* oziroma *Egg Zimmer*, v kateri je bila pred drugo svetovno vojno postavljena *Wappenserie*,⁸¹ je bila v času Ignaca Marije I. opeta s 84 komolci špalirjev iz rdečega brokata.⁸² Domnevamo, da so jih v fidejkomisnem inventarju njegovega sina navedli kot zgolj 12 goldinarjev vredne brokatne špalirje nekje na koncu seznama mobilij.⁸³ Iz alodialnega inventarja je namreč razvidno, da je Franc Dizma, potem ko se je po smrti mačehe, rojene grofice Herberstein, preselil iz drugega nadstropja v prvo, dal spalnico opeti z novimi špalirji.⁸⁴ V spalnico je namestil tudi posteljo z baldahinom, ki jo je njegov sin pozneje odkupil od univerzalnega

⁸¹ Tako je serijo tapiserij z grbom grofov Attems v svojih zapiskih imenoval Andorfer.

⁸² AT StLA, Archiv Attems, K. 120, H. 1119, Ignaz Maria v. Attems Verlassinventar, 1733, fol. 20.

⁸³ AT StLA, Archiv Attems, K. 124, H. 1132, Übergabs=Inventarium, 1750, fol. 6.

⁸⁴ AT StLA, Archiv Attems, K. 125, H. 1136, Inventarium, 1750, fol. 48.

dediča.⁸⁵ Sodeč po podatkih iz alodialnega inventarja iz leta 1750, pa Ignac Marija II. ni odkupil novih špalirjev iz te sobe, torej jih je prevzel njegov mlajši brat Franc Anton iz Göstinga. To potrjuje tudi podatek iz alodialnega zapuščinskega inventarja Ignaca Marije II. Pred letom 1762 so namreč stene v tej sobi opeli s poslikanimi platnenimi špalirji.⁸⁶ Tapiserije iz serije z grbom grofov Attems so torej v sobo postavili po letu 1762 in pred letom 1879. Iz edinega znanega inventarja Ferdinanda I., ki navaja seznam fidejkomisnih slik v palači Attems (1820), in kataloga slik Ignaca Marije III. (1862) je mogoče razbrati, da v tem času v sobi niso hranili veliko slik.⁸⁷ To sicer ne omogoča sklepa, da so tapiserije v sobo namestili že v času Ferdinanda I., saj oljna slika tega interierja kaže, da so slike obešali tudi neposredno na s tapiserijami prekrte stene (sl. 21). Pri sliki, ki se je ohranila v zasebni lasti, gre za izjemno pomemben vpogled v prvo sobo prvega nadstropja, ki prinaša razmeroma zanesljive podatke o njenem nekdanjem videzu in barvni lestvici ene od tapiserij. Slika ni datirana,⁸⁸ vendar bi njen nastanek na podlagi nekaterih portretov na steni in domneve, da je med uokvirjenimi slikami tudi nekaj fotografij, postavili v tretjo četrtino 19. stoletja. Natančneje jo lahko datiramo s pomočjo ugotovitve, da je prostor v času Ignaca Marije III. še vedno funkcioniral kot (sicer stara) spalnica, v njem pa je še leta 1862 stala velika postelja s pripadajočo opremo in *Himmeldecke*, vredna 100 goldinarjev.⁸⁹ Do leta 1878, ko je umrl Ferdinand II., so sobo namreč že preuredili v grofovo delovno sobo in posteljo prestavili drugam.⁹⁰ Sklepamo torej, da je slika nastala pred letom 1878 in da sta na stenah morda že v času Ignaca Marije III. (torej pred letom 1862) stali dve tapiseriji. Velikega kosa s prizorom lova na jelena na steni desno in zadaj za posteljo na sliki ni mogoče razbrati, vendar je mogoče, da je bil tudi ta že na steni in da so nanj obesili slike, katerih okvirja sta delno vidna za posteljnim baldahinom. Morda se lahko pri določanju časa, v katerem so bile tapiserije pritrjene na steno, naslonimo na datacijo poznobaročne preureditve prostora in gradnje prehoda v *Admonterhof*, torej umestitve novih vrat, ki jih na sliki sicer ne vidimo. Ferdinand I. Attems je najstarejšo znano pogodbo o najemu dveh prostorov v sosednji stavbi podpisal leta 1788, in sicer za dobo 20 let.⁹¹ Gotovo je za prehod poskrbel istočasno, obenem pa dal opremiti sobo s pečjo v slogu Ludvika XVI., ki jo datirajo v čas okrog leta 1780.⁹² Niša, v kateri stoji peč, je še vedno obdana s stranicami lesenega okvirja, v katerega so bile postavljene uokvirjene tapiserije, nad vrati pa v okvirju, verjetno izdelanem šele konec 18. stoletja, stoji supraporta, ki so jo nad nova vrata prestavili iz nekega drugega prostora. Iz tega bi morebiti lahko sklepali, da so okvirje za tapiserije in obe supraporti namestili v sobo skupaj s pečjo šele okrog leta 1788.⁹³ Na vprašanje, ali so takrat v sobano namestili tudi tri tapiserije z grbom grofov Attems (sl. 10–11, 18–20), je na podlagi doslej preučenega gradiva težko podati zanesljiv odgovor.

⁸⁵ AT StLA, Archiv Attems, K. 125, H. 1136, Inventarium, 1750, fol. 48.

⁸⁶ AT StLA, Archiv Attems, K. 126, H. 1143, Fideicommiss und alodialinventar, 1762, fol. 73; AT StLA, Landrecht, K. 39, Specification, fol. 174v.

⁸⁷ AT StLA, Fideikommiss, K. 284–285.

⁸⁸ Lechner, "Der Barockmaler," 46, je objavil izrez iz slike in jo datiral v 19. stoletje.

⁸⁹ AT StLA, Fideikommiss, K. 282.

⁹⁰ AT StLA, LG Graz, VII 149/1878, Protokoll.

⁹¹ AT StLA, Archiv Attems, K. 24, H. 151, Vereinbarung Ferdinand Maria Gf. Attems mit dem Stift Admont.

⁹² Za datacijo prim. Resch et al., *Die Kunstdenkmäler*, 509.

⁹³ Po podatkih v inventarju Ignaca Marije I. v tej sobi ni bilo supraporte, temveč podolgovata slika nad vrati. Prim. AT StLA, Archiv Attems, K. 8, H. 59, Inventarium, 1733, fol. 37v.

21. Pogled v 1. prostor v 1. nadstropju palače Attems v Gradcu, pred 1878, olje na platnu (© zasebni arhiv)

Drugi prostor – soba s kaminom

Leta 1733 je stene *zelene kaminske sobe* krasilo 84 komolcev starih špalirjev iz zelenega žameta.⁹⁴ Nad štirimi vrati so bile postavljene štiri supraporte, dela Franca Karla Remba. V letih 1750 in 1762 so fidejkomisne špalirje še vedno hranili v palači.⁹⁵ Na podlagi alodialnega inventarja Franca Dizme ugotovimo, da je stare žametne špalirje med letoma 1737 in 1750 nadomestil z brokatnimi, a jih je njegov fidejkomisni dedič Ignac Marija II. moral dati sneti, saj jih je podedoval univerzalni dedič.⁹⁶ Kot kaže, so do leta 1762 stene prostora pustili prazne (ali pa so nanje znova namestili stare zelene špalirje), saj takrat v njem niso popisali nobenih špalirjev iz alodialne lastnine Ignaca Marije II. Precej natančnejši seznam opreme prostora lahko sestavimo s pomočjo specifikacije, priložene k pogodbi o najemu palače Attems, ki sta jo že 27. septembra, torej le nekaj mesecev po smrti grofa Ignaca Marije II., podpisala njegova vdova Marija Jožefa, rojena grofica Khuen (1721–1784), in Thomas Gundaker grof Wurmbrand (1735–1791).⁹⁷ V dokumentu je namreč evidentirana oprema prostorov,

⁹⁴ AT StLA, Archiv Attems, K. 120, H. 1119, Ignaz Maria v. Attems Verlassinventar, 1733, fol. 20.

⁹⁵ AT StLA, Archiv Attems, K. 124, H. 1132, Übergabs=Inventarium, 1750, fol. 1; AT StLA, Archiv Attems, K. 126, H. 1143, Fideicommis und alodialinventar, 1762, fol. 1.

⁹⁶ Po določilih v oporoki Ignaca Marije I. je njegova vdova Kristina Krescencija, roj. grofica Herberstein, smela do svoje smrti prebivati v prvem nadstropju palače. Zato dedič Franc Dizma tam do leta 1737 ni mogel ničesar spreminjati in je s svojo družino še naprej uporabljal drugo nadstropje. Za špalirje leta 1750 prim. AT StLA, Archiv Attems, K. 125, H. 1136, Inventarium, 1750, fol. 49. Za oporoko AT StLA, Archiv Attems, K. 8, H. 57.

⁹⁷ Pogodba je ohranjena v AT StLA, Landrecht, K. 39. Sama se je preselila v sosednjo hišo, tako imenovano *Wittven-Palais*, ki jo je njen mož kupil leta 1753, obdržala pa je pravico do uporabe nekaterih prostorov v fidejkomisni palači.

ki v zapušinskih inventarjih ni navedena. V sobi s kaminom so jeseni 1762 stale letvice za špalirje s sredinskimi in vogalnimi pozlačenimi medeninastimi okraski, v njej so bili tudi štirje okvirji za supraporte in hrastov opaž, ki je bil verjetno omejen na spodnji del sten.⁹⁸ Glede na sedanje stanje v sobani, podatke iz inventarjev in doslej opisano postavitve tapiserij v tem prostoru je jasno, da so te vanjo postavili šele po letu 1762, vendar sklepamo, da so se v njej ohranili hrastov opaž in okvirji supraport iz časa pred nastankom omenjene pogodbe. Da so v sobani potekala dela tudi pozneje, kaže sedanje stanje: v sobani sta med oknoma ogledali, ki ju leta 1762 še ni bilo, predelavo okenske stene pa lahko na podlagi sloga dekoracije datiramo v zadnjo četrtino 18. stoletja. Morda je torej Ferdinand I. hkrati z nekdanjo spalnico preurejal tudi sobo s kaminom, ki so jo uporabljali kot jedilnico, in takrat bi lahko vanjo namestili tudi štiri tapiserije, od katerih po fotografiji poznamo samo že opisani prizor srečanja kralja in kraljice (sl. 15–17). Vsekakor v času Ferdinandove smrti v tej sobi niso hranili nobene fidejkomisne slike razen štirih supraport. Na podlagi podatka, da je imel njegov sin Ignac Marija III. v njej 51 raznih slik,⁹⁹ sklepamo, da tapiserij leta 1862 v sobi ni bilo, saj se za toliko slik zdi manj verjetno, da bi jih obesili nanje.¹⁰⁰ Prvo zanesljivo arhivsko omembo tapiserij v tem prostoru zasledimo v zapušinskih spisih po Ferdinandu II. iz leta 1879.¹⁰¹

Tretji prostor – grofova soba

V tretjem prostoru leta 1733 ni bilo špalirjev. Na stene je bilo obešenih 32 slik, nad vrati so bile tri Rembove supraporte.¹⁰² Franc Dizma je dal po letu 1737 stene opeti s špalirji iz temnordečega brokata.¹⁰³ Sklepamo, da je istočasno dal v prostor postaviti tudi baročno peč, ki stoji v kotu sobe. Kot je bilo ugotovljeno že pred drugo svetovno vojno, je peč nastala po načrtih Josepha Hueberja.¹⁰⁴ Glede na čas Hueberjevega delovanja v Gradcu lahko sklepamo, da so dela potekala po letu 1739.¹⁰⁵ Novi špalirji niso dolgo krasili grofove sobe, ker jih je odpeljal univerzalni dedič Franc Anton. Ignac Marija II. je sobo uporabljal kot »malo spalnico« in dal vanjo postaviti dve baldahinski postelji, sten pa ni posebej opremljal.¹⁰⁶ Iz priloge k najemni pogodbi iz leta 1762 razberemo, da je imela mala spalnica hrastov opaž, v njej so evidentirali dve supraporti nad tremi vrati.¹⁰⁷ Na podlagi skladnosti niše za peč in hrastovega opaža je mogoče sklepati, da je bil ta postavljen bodisi v času namestitve peči, torej med letoma 1740 in 1750, bodisi pozneje.¹⁰⁸ Tudi v tej sobani so dela potekala še v času Ferdinanda I., ko so med oknoma namestili ogledali, ki ju prej ni bilo, in predelali okensko steno z aplikacijo sodobnejših dekorativnih elementov, zaradi katerih se

⁹⁸ AT StLA, Landrecht, K. 39, Specification, 1762, fol. 174v–75.

⁹⁹ AT StLA, Fideikommiss, K. 285.

¹⁰⁰ Tapiserija je v strukturi drugačna od poslikanega platna. Tkanina je masivna, in tudi če je vpeta v letvice, se odziva na spremembe temperature in vlage, torej se krči in razteza – posledica je gubanje, kar ni ugodno za obešanje slik preko nje.

¹⁰¹ AT StLA, LG Graz, VII 149/1878, Protokoll.

¹⁰² AT StLA, Archiv Attems, K. 8, H. 59, Inventarium, 1733, fol. 37v–39.

¹⁰³ AT StLA, Archiv Attems, K. 125, H. 1136, Inventarium, 1750, fol. 50.

¹⁰⁴ Strauss, *Kacheln und Öfen*, 36.

¹⁰⁵ V literaturi je peč datirana v drugo polovico štiridesetih let; gl. Resch et al., *Die Kunstdenkmäler*, 509.

¹⁰⁶ AT StLA, Archiv Attems, K. 126, H. 1143, Fideicommis und allodialinventar, 1762, fol. 72v.

¹⁰⁷ AT StLA, Landrecht, K. 39, Specification, 1762, fol. 175.

¹⁰⁸ Za datacijo peči gl. Resch et al., *Die Kunstdenkmäler*, 509.

oprema sobe datira v konec 18. stoletja.¹⁰⁹ Leta 1820 v njej niso našli fidejkomisnih slik, po smrti Ignaca Marije III. je bilo na stene sobe, ki jo je grof znova začel uporabljati kot delovno sobo, obešenih 43 slik, večinoma iz alodialne posesti.¹¹⁰ Omembo tapiserij v tem prostoru prav tako prvič zasledimo šele v inventarju iz leta 1879, shranjenem v zapuščinskem spisu Ferdinanda II.¹¹¹ V času druge svetovne so nekdanjo malo sobo krasile tapiserije *Merkur in Argos*, *Tri dame* (gracije) ter *Tezej in Ariadna* (sl. 6–9).

Četrty prostor – jedilnica¹¹²

Ignac Marija I. je dal največjo sobano v prvem nadstropju opremiti z brokatnimi špalirji, ki jih Franc Dizma ni snemal.¹¹³ V fidejkomisnem inventarju njegovega sina Ignaca Marije II. so jih sicer popisali brez navedbe prostorov,¹¹⁴ torej so bili špalirji še vedno v palači, vendar ne v jedilnici, saj je ta medtem dobila novo namembnost in nov stenski okras. Alodialni inventar Ignaca Marije II. namreč kaže, da je dal grof pred letom 1762 na stene prostora, ki ga je dal preurediti v spalnico, namestiti nizozemske špalirje – torej tapiserije –, vredne 320 goldinarjev.¹¹⁵ V prilogi k najemni pogodbi so leta 1762 poleg nizozemskih špalirjev navedli še dve ogledali in hrastov opaž, ki so za razliko od tapiserij ohranjeni v prostoru.¹¹⁶ Ob predpostavki, da poznejši lastniki sobe niso veliko preurejali, sklepamo, da je dal Ignac Marija II. v novo spalnico namestiti »žanrsko« serijo tapiserij iz ateljeja Pietra van Borchta, ki je – sodeč po Andorferjevih zapiskih in fotografijah – nastala po predlogah Davida Teniersa (sl. 22).¹¹⁷ Obenem je Ignac Marija II. dal v sobano postaviti baročno peč. V prostoru ohranjeno peč bi bilo potem treba datirati v petdeseta leta 18. stoletja. Domnevo, da so tapiserije iz serije, imenovane tudi *fins Teniers*, to sobo krasile že pred letom 1820, potrjuje podatek iz inventarja fidejkomisnih slik Ferdinanda I., v katerem so nekdanjo jedilnico, v kateri še leta 1862 razen treh supraport ni bilo nobenih slik, imenovali *holländisches Zimmer*.¹¹⁸ Prostor so uporabljali kot spalnico tudi v času smrti Ferdinanda II., ko so v njem evidentirali 600 goldinarjev vredne tapiserije.¹¹⁹ Leta 1915 so bile vredne 1200 kron, kosov je bilo pet.¹²⁰ Po prenovi prostorov v palači, ki so jo pred letom 1933 izvedli po naročilu Ferdinanda III., so prostor preimenovali v *Kindersalon*.¹²¹ Na podlagi navedenega sklepamo, da je nekdanja *Taffel Zimmer* vse do druge svetovne

¹⁰⁹ Za datacijo opreme gl. Resch et al., *Die Kunstdenkmäler*, 509.

¹¹⁰ AT StLA, Fideikommiss, K. 285.

¹¹¹ AT StLA, LG Graz, VII 149/1878, Protokoll.

¹¹² Ne gre za veliko jedilnico, ki je obravnavana v prvem delu članka, temveč za prostor, ki je bil pred letom 1762 preurejen v spalnico, pozneje je postal salon.

¹¹³ AT StLA, Archiv Attems, K. 120, H. 1119, Ignaz Maria v. Attems Verlassinventar, 1733, fol. 20v; AT StLA, Archiv Attems, K. 124, H. 1132, Übergabs=Inventarium, 1750, fol. 1; AT StLA, Archiv Attems, K. 125, H. 1136, Inventarium, 1750, fol. 53.

¹¹⁴ AT StLA, Archiv Attems, K. 126, H. 1143, Fideicommiss und allodialinventar, 1762, fol. 1v.

¹¹⁵ AT StLA, Archiv Attems, K. 126, H. 1143, Fideicommiss und allodialinventar, 1762, fol. 72: *Niederländer Spallier nebst einen unaufgemachten blat und Straiff*.

¹¹⁶ AT StLA, Landrecht, K. 39, Specification, 1762, fol. 175: *Durchauß Nüderländer Spallier*.

¹¹⁷ Za motive tapiserij, katerih videza doslej nismo poznali, in njihovo usodo v 20. stoletju gl. Komić Marn, "Tapiserije iz palače," 289, 293, 295–96.

¹¹⁸ Prim. AT StLA, Fideikommiss, K. 284.

¹¹⁹ AT StLA, LG Graz, VII 149/1878, Protokoll.

¹²⁰ AT StLA, BG Graz, A VII 125/1915, Protokoll, fol. 88.

¹²¹ Prim. AT StLA, Fideikommiss, K. 288. Za prenovu prostorov prim. AT StLA, Archiv Pallavicino, K. 15, H. 257.

22. Prizor iz življenja ribičev,
tapiserija iz 4. prostora v
1. nadstropju palače Attems v
Gradcu, izrez, 1945 (© Sammlung
Graz Museum, Andorfer Nachlass)

vojne ohranila videz, ki je nastal med letoma 1750 in 1762 po naročilu Ignaca Marije II. Zelo verjetno je leta 1714 rojeni grof tudi sam nabavil tapiserije, ki jih je Andorfer datiral v čas med letoma 1730 in 1740, a kdaj in kako se je to zgodilo, iz doslej obravnavanih virov ni mogoče razbrati.

Peti prostor – rdeča soba

Peti prostor je dobil ime po dragocenih špalirjih iz rdečega damasta, ki jih je dal vanj postaviti Ignac Marija I.¹²² Njegov sin Franc Dizma rdeče sobe ni preurejal,¹²³ špalirje je dal med letoma 1750 in 1762 sneti njegov vnuk Ignac Marija II. V alodialnem inventarju Ignaca Marije II. so namreč v sobi, ki so jo medtem preimenovali v drugo paradno sobo,¹²⁴ evidentirani 250 goldinarjev vredni nizozemski špalirji.¹²⁵ V sobi so bili poleg tapiserij še dve *steni z ogledalom*, tri supraporte in hrastov opaž.¹²⁶

¹²² Prim. AT StLA, Archiv Attems, K. 120, H. 1119, Ignaz Maria v. Attems Verlassinventar, 1733, fol. 20v.

¹²³ Prim. AT StLA, Archiv Attems, K. 125, H. 1136, Inventarium, 1750, fol. 53.

¹²⁴ AT StLA, Archiv Attems, K. 126, H. 1143, Fideicommis und allodialinventar, 1762, fol. 72: *In anderen Parade vorhin rothen zimmer.*

¹²⁵ AT StLA, Archiv Attems, K. 126, H. 1143, Fideicommis und allodialinventar, 1762, fol. 72: *Niederländer Spallier.*

¹²⁶ AT StLA, Landrecht, K. 39, Specification, 1762, fol. 175: *Nüderländer Spallier.*

Baročno peč, ki stoji v kotu sobe, lahko datiramo v čas Ignaca Marije II. Ker v letih 1820 in 1862 v prostoru ni bilo nobenih slik, sklepamo, da so bile na stenah še vedno tapiserije, razen na okenski steni, ki so jo verjetno konec 18. stoletja prekrili z lesenim opažem in pozlačeno dekoracijo v jožefinsko-klasicističnem slogu. V letih 1879 in 1915 so v sobi evidentirali pet kosov tapiserij, vrednih 800 goldinarjev oziroma 1600 kron.¹²⁷ Na vprašanje, ali so že pred letom 1762 v ta prostor postavili tapiserije iz tako imenovane Telemahove serije iz ateljeja Leyniers, ki so bile v njem leta 1938, in kdo je to serijo nabavil, bomo poskusili odgovoriti v nadaljevanju.

Šesti prostor – soba za slike

Kot pove njeno ime, je Ignac Marija I. v vogalni sobi prvega nadstropja hranil predvsem slike. V njej ni bilo supraport, kljub kar petim oknom je bilo na stenah razstavljenih več kot sto slik.¹²⁸ Že leta 1750 pa so v njej popisali že omenjene 400 goldinarjev vredne nizozemske špalirje, ki so bili alodialna last Franca Dizme in ki jih je po njegovi smrti od univerzalnega dediča – brata Franca Antona – za 600 goldinarjev odkupil Ignac Marija II.¹²⁹ Franc Dizma je torej po selitvi v prvo nadstropje izpraznil očetovo *Bilder Zimmer* in dal vanjo namestiti tapiserije. Sklepamo, da je naročil tudi peč, ki jo lahko datiramo v čas pred letom 1750. Na podlagi opisov stanja v palači ugotavljamo, da je dal Franc Dizma slike prestaviti v drugo nadstropje, s čimer je utemeljil postavitev galerije slik v prostorih, ki niso bili namenjeni bivanju uživalca fidejkomisa. Tej praksi so namreč sledili lastniki palače Attems vse do Ferdinanda III., ki je po letu 1933 razstavljal svoje slike v petih javnosti dostopnih sobanah drugega nadstropja.¹³⁰ Kar se tapiserij tiče, so leta 1762 v istem prostoru, zdaj imenovanem prva paradna soba,¹³¹ znova evidentirali nizozemske špalirje, ki pa so bili vredni samo še 100 goldinarjev.¹³² Pred letom 1762 so v prostor namestili tudi hrastov opaž, tri v steno vdelana ogledala ter dva okvirja za sedaj manjkajoči supraporti, ki so ohranjeni v prostoru.¹³³ O stanju v 19. stoletju, ko so prostor imenovali *großes Sitzzimmer* oziroma *Eck-Salon* in v njem ni bilo nobenih slik, razpolagamo z manj podatki. Vrednost tapiserij v njem je bila leta 1879 ocenjena na 400 goldinarjev, leta 1915, ko so naštehi tri kose tapiserij, pa na 800 kron.¹³⁴ Na podlagi navedenega bi na prvi pogled lahko sklepali, da prostora – če ne štejemo predelave sten v jožefinsko-klasicističnem slogu – niso opazno preurejali in da je bil torej del tapiserij iz Telemahove serije postavljen v nekdanjo sobo za slike že pred letom 1762. A vendar tapiserije iz Telemahove serije, ki so bile še leta 1938 na stenah v tej sobi (sl. 23), ne morejo biti istovetne s tapiserijami neznane vsebine iz inventarja Franca Dizme, saj so bile te z zlatom pretkane, medtem ko Telemahova serija iz ateljeja Leyniers ni vsebovala zlatih niti. Poleg tega vsebuje Telemahova serija več prizorov velikega formata, serijo Franca Dizme pa je sestavljalo šest manjših kosov, en srednji in le en velik.

¹²⁷ AT StLA, LG Graz, VII 149/1878, Protokoll; AT StLA, BG Graz, A VII 125/1915, Protokoll, fol. 88v.

¹²⁸ AT StLA, Archiv Attems, K. 8, H. 59, Inventarium, 1733, fol. 39v–43.

¹²⁹ AT StLA, Archiv Attems, K. 125, H. 1136, Inventarium, 1750, fol. 53.

¹³⁰ "Die erste Privatbildergalerie," 8.

¹³¹ AT StLA, Archiv Attems, K. 126, H. 1143, Fideicommis und allodialinventar, 1762, fol. 72: *In ersten Parade vorhin bilder zimmer*.

¹³² AT StLA, Archiv Attems, K. 126, H. 1143, Fideicommis und allodialinventar, 1762, fol. 72: *Niederländer Spallier*.

¹³³ AT StLA, Landrecht, K. 39, Specification, 1762, fol. 175: *Nüderlander Spallier*.

¹³⁴ AT StLA, LG Graz, VII 149/1878, Protokoll; AT StLA, BG Graz, A VII 125/1915, Protokoll, fol. 88v.

23. Pogostitev pri Kalipso, tapiserija v 6. prostoru v 1. nadstropju palače Attems v Gradcu, pred 1883
(© Universalmuseum Joanneum, Multimediale Sammlungen; foto: Johann Graus)

Sedmi prostor – prehodna soba

Ignac Marija I. je dal fidejkomisne tapiserije, ki jih je hranil v graški palači, namestiti v sobano, ki jo poznamo kot veliko jedilnico in v kateri so bili leta 1938 v lesen opaž vloženi kosi tapiserij z *vrtnimi prizori* s konca 17. stoletja. Kot smo že ugotovili, so bile 400 goldinarjev vredne fidejkomisne tapiserije evidentirane leta 1750 v inventarju Franca Dizme, in sicer v istem prostoru in s tako rekoč enakim opisom,¹³⁵ in tudi v inventarju Ignaca Marije II. leta 1762 so jih opisali in ovrednotili na enak način, vendar brez navedbe prostora, saj fidejkomisnih mobilij v njem niso evidentirali po posameznih prostorih.¹³⁶ Da so bile tapiserije Ignaca Marije I. leta 1762 še vedno na stenah sedmega prostora prvega nadstropja, ugotovimo ob pregledu alodialnega inventarja Ignaca Marije II. iz leta 1762, ko so v tej sobi evidentirali hrastove obrobe (*einfassung*) s pozlačenim školjčevjem za *tamkajšnje fidejkomisne Nizozemce*.¹³⁷ Iz tega inventarja in priloge k najemni pogodbi iz leta 1762 je razvidno, da je sobano že takrat razsvetljevalo 15 pozlačenih stenskih svečnikov (13 triramnih in dva dvoramna)

¹³⁵ AT StLA, Archiv Attems, K. 124, H. 1132, Übergabs=Inventarium, 1750, fol. 4: *Niederländer Spallier mit Gold eingetragen, so in 4. großen blättern, 2 pfäller und 2. kleinen Egg blätlen bestehen, 400.*

¹³⁶ AT StLA, Archiv Attems, K. 126, H. 1143, Fideicommis und allodialinventar, 1762, fol. 2: *Niederländer Spällier mit gold eingetragen, so in 4 großen blättern, 2 pfäller und 2 kleinen Egg blätlen bestehen.*

¹³⁷ AT StLA, Archiv Attems, K. 126, H. 1143, Fideicommis und allodialinventar, 1762, fol. 71v: *Vor dortige fidei Commis Niderländer die einfassung von Aichen Mit Vergolten Muschel.*

in da je soba poleg opaža iz hrastovega lesa imela tudi *Aychen Wand mit nüderländer Spallier und Vergoldung*.¹³⁸ V opisu zanesljivo prepoznamo sedanji videz prostora z bogato okrašenimi lesenimi oblogami, segajočimi od stropa do tal, ki se tudi slogovno ujema s časom, v katerem je bil nosilec fidejkomisa Ignac Marija II. (sl. 2–3). Zanesljivo lahko trdimo, da je tudi velika peč v kotu nastala po njegovem naročilu, torej po letu 1750. Poleg tega so sobo že pred letom 1762 začeli uporabljati kot jedilnico, praksa pa se je – kot je že bilo navedeno – ohranila vse do druge svetovne vojne. Ali se je do takrat ohranila tudi postavitve fidejkomisnih tapiserij izpred leta 1762 in torej edini ohranjeni ostanki veličastne zbirke tapiserij izvirajo iz zbirke Ignaca Marije I.? Preden poskusimo odgovoriti na to vprašanje, pogledjmo še v zadnjo sobo v prvem nadstropju.

Osmi prostor – vogalna soba

V času Ignaca Marije I. so prostor imenovali *Egg Zimmer* oziroma zadnja soba na prehodu (*In lezten Zimmer an Gängl*). Poleg zelenih žametnih špalirjev je bilo na stenah 15 slik, nad vrati dve Rembovi supraporti.¹³⁹ Glede na stropno sliko z glorifikacijo rodbine Attems je presenetljivo, da so sobi, ki je bila očitno zadnji prostor v nekakšni galeriji Ignaca Marije I., pozneje namenili manj častitljive funkcije. O namembnosti v času Franca Dizme iz obeh njegovih inventarjev ne izvemo veliko. Vse, kar je bilo v sobi in kabinetu zraven, je še vedno spadalo v fidejkomis.¹⁴⁰ Že leta 1750 je manjkalo približno pol od 60 komolcev špalirjev, ki so bili označeni za stare že v času smrti Ignaca Marije I.¹⁴¹ Njegov vnuk Ignac Marija II. je dal v sobo namestiti poslikane platnene špalirje, vredne komaj 10 goldinarjev, ki so verjetno segali do tal, prostor pa so preimenovali v *Schänck Zimmer*.¹⁴² Kot kaže, je služil kot nekakšna shramba za pohištvo. V 19. stoletju v njem ni bilo slik, leta 1880 so ga imenovali *Credenz Zimmer*.¹⁴³ V virih iz leta 1915 je bila to *Garderobe*,¹⁴⁴ najzanesljivejšo identifikacijo pa prinaša Andorferjeva skica, na kateri sta v osmi sobi ločeno označena predprostor in garderoba (sl. 1). Takrat je bil še mogoč prehod iz sobe s fidejkomisnimi tapiserijami v predprostor. Skica tudi razreši vprašanje kabineta, ki se v inventarjih pojavlja že od leta 1733 naprej.¹⁴⁵ Gre za ozek prostor brez oken, skozi katerega je bilo mogoče stopiti v vogalno sobo neposredno s stopnišča. V njem so bili pred letom 1880 urejeni toaletni prostori in ta namembnost se je za nekdanji *Cabinet* ohranila do danes.¹⁴⁶

¹³⁸ AT StLA, Landrecht, K. 39, Specification, 1762, fol. 175v.

¹³⁹ AT StLA, Archiv Attems, K. 120, H. 1119, Ignaz Maria v. Attems Verlassinventar, 1733, fol. 22; AT StLA, Archiv Attems, K. 8, H. 59, Inventarium, 1733, fol. 43–43v.

¹⁴⁰ AT StLA, Archiv Attems, K. 125, H. 1136, Inventarium, 1750, fol. 54.

¹⁴¹ AT StLA, Archiv Attems, K. 120, H. 1119, Ignaz Maria v. Attems Verlassinventar, 1733, fol. 22; AT StLA, Archiv Attems, K. 124, H. 1132, Übergabs=Inventarium, 1750, fol. 5.

¹⁴² AT StLA, Archiv Attems, K. 126, H. 1143, Fideicommiss und allodialinventar, 1762, fol. 71v–172; AT StLA, Landrecht, K. 39, Specification, 1762, fol. 175v.

¹⁴³ AT StLA, Fideikommiss, K. 282, Inventurs Revisions und Schätzungs- Protokoll, 1880.

¹⁴⁴ AT StLA, BG Graz, A VII 125/1915, Protokoll.

¹⁴⁵ AT StLA, Archiv Attems, K. 120, H. 1119, Ignaz Maria v. Attems Verlassinventar, 1733, fol. 22: *In dem Cabinet neben dem Egg Zimmer*; AT StLA, Archiv Attems, K. 124, H. 1132, Übergabs=Inventarium, 1750, fol. 5: *Cabinet neben Eggzimmer*; AT StLA, Archiv Attems, K. 126, H. 1143, Fideicommiss und allodialinventar, 1762, fol. 72: *In Cabinet daran*.

¹⁴⁶ AT StLA, Fideikommiss, K. 282, Inventurs Revisions und Schätzungs- Protokoll, 1880: *Ein kleiner Raum mit Abort*.

Z zlatom pretkane tapiserije Ignaca Marije I. grofa Attemsa

Videli smo, da so bile leta 1733 v prvem nadstropju palače grofov Attems tapiserije nameščene samo v enem prostoru. Sklepamo, da so prekrivale celotne stene sedmega prostora, in sicer so bili štirje večji kosi pritrjeni na stene levo in desno od vhodnih dvokrilnih vrat ter na večjih površinah obeh predelnih sten, dva ozka (slopna) sta prekrivala dela stene med okni, kotna kosa pa sta stala v kotih levo in desno od oken. Franc Dizma postavitve verjetno ni spreminjal, vendar lahko domnevamo, da je tapiserije do leta 1762 že načel zob časa. Poleg tega Ignacu Mariji II. te stare tapiserije mogoče niso ugajale. Ker je šlo za fidejkomisno lastnino, ki jo je moral zavarovati ali nadomestiti, je dal v sobo namestiti dragoceni hrastov opaž, ki je – okrašen s pozlačenim školjčevjem in svečniki – segal od tal do stropa in skozi izrezane dele omogočal pogled na posamezne prizore fidejkomisnih tapiserij. Morda so tapiserije takrat samo ustrezneje napeli in jih pustili na istih mestih kot prej, možno pa je, da so jih že takrat razrezali na ožje kose. Vsekakor je bila v fidejkomisnem inventarju iz leta 1762 še vedno navedena vrednost 400 goldinarjev, torej so bile vse tapiserije še vedno v palači. V letih 1820 in 1862 v sobi razen treh Rembovih supraport ni bilo slik, podatkov o tapiserijah pred letom 1880 pa nimamo.¹⁴⁷ Morda bi lahko sklepali, da so bile fidejkomisne tapiserije Ignaca Marije I. in alodialne tapiserije Franca Dizme v 19. stoletju že precej dotrajane. Tapiserije, pretkane z zlatimi in srebrnimi nitmi, so včasih hitro propadle zaradi oksidacije kovin v dotiku z volno in svilo, pa tudi zaradi neustrezne hrambe in slabega vzdrževanja.¹⁴⁸ To bi lahko pojasnilo, zakaj so bile leta 1879 neke stare tapiserije shranjene v nekdanji kamri za moko. Ob že zastavljenem vprašanju, ali so bile dve leti pozneje dejansko znova postavljene na stene velike jedilnice ali ne, lahko ob novih ugotovitvah o dejavnostih Ignaca Marije IV. in njegovem zanimanju za zbirke svojih prednikov nekoliko osvetlimo zapise v obravnavanih inventarjih. Na podlagi v nadaljevanju predstavljenih ugotovitev namreč lahko domnevamo, da je dal prav on stare tapiserije znova namestiti v veliko jedilnico.

Ignac Marija IV. je po smrti očeta Ferdinanda II. podedoval vso njegovo fidejkomisno in alodialno lastnino. Kot uživalec fidejkomisa se je po letu 1878 preselil v prvo nadstropje palače, ki ga je verjetno dal kmalu preurediti po lastnem okusu. Če njegovo zbirateljsko in donatorsko dejavnost obravnavamo z vidika slovite zbirke slik, lahko na podlagi preliminarne raziskave ugotovimo, da je tesno sodeloval z graškim muzejem Joanneum in tamkajšnjo deželno galerijo, ki ji je v času od leta 1878 do smrti leta 1915 daroval ali posodil približno sto slik iz svoje alodialne zbirke. O njegovem donatorstvu in posojilih doslej ni bilo nič znanega, ugotovitve so rezultat primerjave več inventarjev slik v palači Attems in katalogov deželne galerije slik iz let 1898, 1903 in 1923.¹⁴⁹ Za pričujočo razpravo je pomembna predvsem ugotovitev, da je Ignac Maria IV. leta 1883 sodeloval na deželni razstavi ob 600-letnici vladavine habsburške hiše v Gradcu, kar je bilo doslej prav tako spregledano. Grof je namreč za razstavo posodil šest kosov tapiserij iz 17. in 18. stoletja, najmanj eno tapiserijo iz 17. stoletja pa je muzeju Joanneum tudi daroval.¹⁵⁰ Ignac Marija IV. se je torej zelo zanimal za tapiserije v svoji palači, zato bi lahko domnevali, da je dal stare tapiserije, ki so bile še leta 1879 v kamri za moko, pred letom 1880 znova namestiti v veliko jedilnico. V prid tej domnevi govori tudi predlog natančne datacije Grausovih fotografij interierjev graške palače Attems. Na njegovih posnetkih je

¹⁴⁷ V inventarju iz leta 1879 tapiserije v tej sobi niso evidentirane; prim. AT StLA, LG Graz, VII 149/1878, Protokoll.

¹⁴⁸ Göbel, *Wandteppiche*, 35.

¹⁴⁹ Schwach, *Führer*; Lacher, *Katalog*; Suida, *Die Landesbildergalerie*.

¹⁵⁰ Za razstavljenе tapiserije prim. *Catalog der Ausstellung*, 23, 32, 34, 39. Za donacijo muzeju *Jahresbericht*, 45.

namreč tudi nekaj izbranih predmetov. Če predmete primerjamo s sicer skupimi opisi tistih, ki jih je Ignac Marija IV. leta 1883 posodil za deželno razstavo,¹⁵¹ se ponuja sklep, da so fotografije nastale v času priprav na razstavo leta 1883, ko je Johann Graus izbiral in fotografiral predmete, ki so se mu zdeli primerni za razstavo. V tem primeru lahko v prispevku predstavljeno postavitve tapiserij v prvem nadstropju, katere podoba v prvi polovici 20. stoletja je bilo mogoče rekonstruirati na podlagi arhivskih in slikovnih virov, datiramo v čas pred letom 1883. Vrnimo se k fidejkomisnim tapiserijam Ignaca Marije I. in k podatku, da so bile pred letom 1733 nameščene v prehodni sobi oziroma poznejši jedilnici. Kot kaže, so jih neznano kdaj, a vsekakor med letoma 1762 in 1879, sneli in shranili v drugem nadstropju, nato pa jih je morda Ignac Marija IV. dal namestiti v veliko jedilnico v prvem nadstropju. Torej bi lahko bile nekatere od tapiserij, ki jih je leta 1962 kupila deželna uprava in od katerih je nekaj kosov ohranjenih v palači Attems v Gradcu (sl. 3–5), del fidejkomisne zbirke Ignaca Marije I. Attemsa.

Z zlatom pretkane tapiserije Franca Dizme grofa Attemsa

Tapiserije iz alodialne lasti Franca Dizme se v inventarjih opreme palače Attems prvič pojavijo leta 1750.¹⁵² Kot smo že ugotovili, jih je dal namestiti v sobo za slike šele po letu 1737, saj je do takrat v prvem nadstropju bivala njegova mačeha Kristina Krescencija, vdova Ignaca Marije I. Attemsa. To pa ne pomeni, da jih je Franc Dizma takrat tudi pridobil. Iz zapuščinskega inventarja Ignaca Marije I. iz začetka leta 1733 namreč razberemo, da opreme šestih sob v drugem nadstropju, v katerih je Franc Dizma bival, niso inventarizirali, ker jo je nabavil in mu jo podaril njegov oče Ignac Marija.¹⁵³ Ker je Franc Dizma za namestitev tapiserij v očetovo sobo za slike moral dati prenesti več kot sto slik v prvo nadstropje, bi lahko sklepali, da so te med drugim namestili tudi v sobo v drugem nadstropju, kjer so bile prej njegove alodialne tapiserije. Da bi lahko šlo za seriji, ki ju je nabavil že Ignac Marija I., sklepamo tudi na podlagi že omenjene podobnosti opisa. Razen tega je denimo v inventarju Franca Dizme mogoče zaslediti dve povsem enaki uri, od katerih je ena spadala v fidejkomisno last, druga, ki so jo prvič inventarizirali šele leta 1750, pa v alodialno.¹⁵⁴ Tezi pritrjuje tudi formalna in vsebinska sorodnost večine tapiserij iz 17. stoletja v zbirki. Ugotovili smo že, da imajo vse za zdaj znane tapiserije iz 17. stoletja razen treh dovolj skupnih lastnosti, da bi jih lahko uvrstili v eno serijo. To pa bi lahko pomenilo, da so Attemsi že leta 1733 imeli v palači dve seriji iz iste delavnice, ki ju je naročil ali nabavil Ignac Marija I. – eno v prvem in drugo v drugem nadstropju. Pred letom 1750 so tapiserije iz drugega nadstropja preselili v prvo, in sicer v sobo zraven prehodne sobe, kar morebiti dodatno kaže na povezanost obeh serij. Vsako je sestavljalo osem kosov različnih velikosti. Postavitve fidejkomisnih tapiserij smo opisali zgoraj. Sestava serije Franca Dizme pa popolnoma ustreza razporeditvi sten v nekdanji sobi za slike: veliki kos je bil nameščen na steno levo od peči, srednji desno od peči na steno z vrati, trije kotni so krasili vse kote razen tistega, v katerem je peč,

¹⁵¹ Za te predmete prim. *Catalog der Ausstellung*, 24, 34–36, 44, 68.

¹⁵² AT StLA, Archiv Attems, K. 125, H. 1136, Inventarium, 1750, fol. 53.

¹⁵³ AT StLA, Archiv Attems, K. 120, H. 1119, Ignaz Maria v. Attems Verlassinventar, 1733, fol. 23v.

¹⁵⁴ Fidejkomisna je inventarizirana med zapuščino Ignaca Marije I., prim. AT StLA, Archiv Attems, K. 120, H. 1119, Ignaz Maria v. Attems Verlassinventar, 1733, fol. 23v. Obe uri navaja alodialni inventar Franca Dizme, prim. AT StLA, Archiv Attems, K. 125, H. 1136, Inventarium, 1750, fol. 51.

trije slopni pa so bili nameščeni med okni. Glede na to, da tloris ter razpored vrat in oken v vogalni sobi drugega nadstropja povsem ustrezata sobi za slike v prvem nadstropju, sklepamo, da so bile alodialne tapiserije Franca Dizme sprva postavljene v vogalni sobi drugega nadstropja. Do leta 1945 se je od teh dveh serij tapiserij verjetno ohranilo vsaj 16 različno širokih (razrezanih) kosov, ki so jih pred letom 1883 namestili v treh sobanah prvega nadstropja – v prehodni sobi, grofovi sobi in kaminski sobi –, ki so medtem postale velika jedilnica, mali salon in mala jedilnica. Vendar ali lahko te tapiserije prepoznamo v zapuščinskem inventarju Ignaca Marije II. iz leta 1762?

Kot smo že videli, so leta 1762 v palači Attems evidentirali nizozemske špalirje v novi jedilnici (fidejkomis Ignaca Marije I., 400 gld), prvi paradni sobi (alodial Ignaca Marije II., 100 gld.), drugi paradni sobi (alodial Ignaca Marije II., 250 gld) in novi spalnici (alodial Ignaca Marije II., 320 gld). Čeprav na prvi pogled dobimo vtis, da je imel Ignac Marija II. štiri serije (kar je verjetno botrovalo že omenjenim zmotnim trditvam, da je prav on nabavil vse tapiserije v palači), pa je glede na njihovo vrednost treba sklepati, da so našete tapiserije spadale v tri serije, pri čemer je bila ena, vredna 350 goldinarjev, razdeljena med na novo urejeni paradni sobi. Ker nikjer v zapuščinskem inventarju iz leta 1762 ni najti navedbe alodialnih tapiserij Franca Dizme, za katere je Ignac Marija II. dobro desetletje poprej odštel kar 600 goldinarjev, menimo, da jih je treba prepoznati prav v razdeljeni seriji, upad vrednosti pa pripisati njihovem slabšemu stanju. V prvi paradni sobi je še vedno prostora za samo tri kose tapiserij, saj so pozneje na stene in v tri kote dali postaviti leseni opaž, na stene med okni, kjer so bili še leta 1750 trije slopni kosi tapiserij, pa so pred letom 1762 namestili tri ogledala.¹⁵⁵ V sosednji, drugi paradni sobi je bilo leta 1945 prostora za pet kosov tapiserij, preostali del sten pa še danes prekriva leseni opaž. Zato sklepamo, da je dal Ignac Marija II. pri prenovi prvega nadstropja pet od osmih očetovih tapiserij iz nekdanje sobe za slike postaviti v sosednjo rdečo sobo. Nadomestile so stare, a še vedno 280 goldinarjev vredne fidejkomisne špalirje iz rdečega damasta iz časa Ignaca Marije I., sobo pa so preimenovali v drugo paradno.

Tapiserije Ignaca Marije II. grofa Attemsa in njegovih naslednikov

Ugotovili smo že, da je Ignac Marija II. dal po letu 1750 jedilnico v prvem nadstropju predelati v spalnico in vanjo namestiti alodialne (torej svoje) tapiserije – domnevamo, da tiste z motivi po Davidu Teniersu, ki so bile v sobi še v času druge svetovne vojne (sl. 24). O njegovem zanimanju za tapiserije, ki se omenja v literaturi, nikakor ne gre dvomiti. Zelo verjetno je v letih 1734 in 1735 obiskal *Gobelinmanufaktur* v Würzburgu, leta 1736 pa naj bi obiskal *Seidenfabrik* v Utrechtu.¹⁵⁶ Približno v ta čas je Teniersova serija tudi datirana. Na grofovo ljubiteljstvo ne nazadnje kaže tudi visoki znesek 600 goldinarjev, ki ga je odštel za očetove alodialne tapiserije. A če je serijo po Teniersu nabavil na svojih potovanjih, jo je moral nekam spraviti in nato šele po letu 1750 dati postaviti v prvo nadstropje. Glede na to, da tapiserije niso bile naročene za prostor, v katerem so bile v času druge svetovne vojne, je zelo verjetno, da je tudi on svoje tapiserije najprej postavil v drugo nadstropje, kjer je bival kot fidejkomisni dedič, po očetovi smrti pa prestavil nadstropje niže. Tako je mogoče sklepati, da je to serijo pridobil prav on, natančneje pa časa pridobitve ni mogoče določiti.

¹⁵⁵ AT StLA, Landrecht, K. 39, Specification, 1762, fol. 175.

¹⁵⁶ AT StLA, Archiv Pallavicino, K. 28, H. 415, VI. Burg Feistritz.

24. Pogled v 4. prostor v 1. nadstropju palače Attems v Gradcu, ok. 1940
(© Sammlung Graz Museum, Andorfer Nachlass)

Možnosti, da bi bila Teniersova serija tista, ki jo je Ignac Marija II. odkupil iz alodialne lasti svojega očeta, ni mogoče upoštevati, saj se tudi v tem primeru ne ujemajo velikosti posameznih kosov, prav tako ta serija ne vsebuje zlatih (oziroma kovinskih) niti, ki so posebej navedene za alodialne tapiserije Franca Dizme.

Kaj pa Telemahova serija, ki so jo neznano kdaj namestili v obe paradni sobi, in tako imenovana *Wappen-Serie* iz grofove delovne sobe? Nobene od teh ne zasledimo v znanih zapuščinskih ali drugih inventarjih lastnikov palače Attems v 18. stoletju, zato najprej ugotavljamo, da sta obe seriji prišli v palačo po letu 1762. Kot izhodišče za razmislek o njenem izvoru se ustavimo pri treh tapiserijah, ki imajo v zgornjem delu bordur grbe družine Attems. Na redkih dobro ohranjenih posnetkih je nad grbi mogoče videti začetnice *I: I: G: V: W*, ki jih je zabeležil tudi Eduard Andorfer. Zapisal je tudi za nas zelo pomemben podatek, da so upodobitve grbov naknadno aplicirane, torej našite na tapiserije. Poleg tega je navedene začetnice povezal s prvo ženo Ignaca Marije I., Marijo Regino, rojeno grofico Wurmbrand, a ga ta povezava ni pripeljala daleč. Vendar pa možna povezava z Wurmbrandi postane vredna vse pozornosti, če analiziramo zgodovino tkanja druge, Telemahove serije v ateljeju Leyniers. Kot že omenjeno, je serija redkost, posledično so znana tudi imena prvih naročnikov. V starejši literaturi beremo, da je prvo, najstarejšo serijo, ki je obsegala devet prizorov po predlogah Jana van Orleya, kupil grof *Vouvenbland* z Dunaja,¹⁵⁷ novejši prepisi uporabljenega vira pa navajajo, da je najstarejšo serijo prejel na Dunaju *Mr. Le comte de vourenbland*.¹⁵⁸ Naročnika Telemahove serije je torej mogoče povezati z rodbino Wurmbrand, vendar na vprašanje, kako in kdaj bi lahko te in druge tapiserije iz lasti nekega grofa Wurmbranda z začetnicama *I. I.* prišle v palačo Attems po letu 1762, na prvi pogled ni mogoče podati primerne odgovora. Vsekakor se na podlagi navedenih začetnic na treh tapiserijah ponuja domneva, da sta tako grbovna kot Telemahova serija pripadali pomembnemu genealogu, zgodovinarju in državniku Johannu Josephu Wilhelmu grofu Wurmbrandu (1670–1750)¹⁵⁹ in da je obe seriji po njegovi smrti nekako pridobil njegov sorodnik Ignac Marija II.,¹⁶⁰ vendar je bilo že ugotovljeno, da prav teh dveh serij tapiserij leta 1762 še ni bilo v palači. Posledično se vrnemo k podatku, da je vdova Ignaca Marije II. Marija Jožefa nekaj mesecev po njegovi smrti za šest let oddala palačo v najem Thomasu Gundakerju grofu Wurmbrandu, ki pa je bil najmlajši otrok in edini sin omenjenega Johanna Josepha Wilhelma grofa Wurmbranda.¹⁶¹ Zatorej bi lahko domnevali, da je dal Thomas Gundaker med letoma 1762 in 1768 v palači Attems namestiti dve seriji tapiserij, ki ju je podedoval po svojem očetu. V najemni pogodbi sicer piše *ohne [...] Einwilligung in dem Hauß nichts zu bauen oder zu verändern*,¹⁶² kar pa pomeni samo to, da je najemnik za dela v hiši potreboval soglasje. Morda domnevo, da sta ti dve seriji tapiserij nekoč pripadali grofu Wurmbrandu, podpira podatek, da je vdova Marija Jožefa v letih 1763, 1764 in 1765 – torej v času, ko je palačo imel v najemu grof Wurmbrand – med stroški za *Baureparationen*

¹⁵⁷ Göbel, *Wandteppiche*, 347.

¹⁵⁸ Brosens, *A Contextual Study*, 255.

¹⁵⁹ V latinščini se je črka *i* uporabljala tudi za označevanje *j*, raba pa se je v veliko evropskih jezikih dolgo ohranila. Obe črki sta se tako še v 18. stoletju uporabljali izmenično za samoglasnik in soglasnik, zato se je Johann Joseph Wurmbrand podpisoval kot *Johann Ioseph*.

¹⁶⁰ Praded grofa Wurmbranda in praded Franca Dizme po materini strani sta bila brata. Več o Wurmbrandu, ki je med drugim študiral v Utrechtu in se petkrat poročil, v Wurzbach, "Wurmbrand-Stuppach," 306–09.

¹⁶¹ Mati je bila Marija Dominika, roj. grofica Starhemberg (1711–1736), tretja žena Johanna Josepha grofa Wurmbranda.

¹⁶² AT StLA, Landrecht, K. 39. Prim. tudi Schmölzer, *Archivalische Vorarbeiten*, 307.

v fidejkomisni palači navedla tudi manjše izdatke za čiščenje in postavljanje špalirjev.¹⁶³ Morda je vdova tapiserije kupila od najemnika, lahko pa bi jih pozneje kupil tudi njen sin in fidejkomisni dedič Ferdinand Marija I., ki je bil v letu poteka Wurmbrandove najemne pogodbe star 24 let. Vsekakor lahko sklepamo, da so Attemsi po pridobitvi Wurmbrandovih tapiserij grbe rodbine Wurmbrand na treh tapiserijah prekrili z grbi rodbine Attems. Rodbinski grbi so namreč pogosto vtakani v bordure tapiserij ali celo v precejšnji velikosti zasedajo osrednja polja. Pri prenosu lastništva je bilo to moteče, zato so ob prodaji pogosto odrezali cele bordure, v primeru Attemsovih tapiserij pa so grbe očitno samo prekrili. Predstavljenih podrobnosti o izvoru dveh serij tapiserij iz palače Attems ne moremo podpreti z dodatnimi podatki iz arhivskih virov, vendar lahko povsem upravičeno domnevamo, da je Telemahova serija, ki so jo grofje Attems do šestdesetih let prejšnjega stoletja hranili v graški palači, identična s tisto, ki so jo leta 1724 poslali grofu *Vourenblandu* na Dunaj. Povsem zanesljivo pa lahko v grofu *Vourenblandu* prepoznamo Janeza Jožefa grofa Wurmbranda in s tem predlagamo razrešitev vprašanja naročnika najstarejše in najpopolnejše od serij s prizori iz zgodbe o Telemahu, stkanih po predlogah Jana van Orleya v ateljeju Leyniers.

Zaključek

V prispevku je bilo mogoče natančneje predstaviti doslej neznano, vendar izredno dragoceno zbirko tapiserij iz palače Attems v Gradcu in delno odgovoriti na vprašanje, kdaj in na kakšen način je prvo nadstropje palače Attems dobilo podobo, ki jo je izbrisala druga svetovna vojna.

Za tapiserije s parkovnimi oziroma vrtnimi prizori (*Gartenscenen*), ki so bile do šestdesetih let 20. stoletja nameščene v lesenih panelih v veliki jedilnici v prvem nadstropju palače, smo ugotovili, da verjetno izvirajo iz fidejkomisne zbirke Ignaca Marije I., ki je svojo edino serijo z zlatom pretkanih tapiserij, ki je obsegala štiri večje kose, dva manjša slojna in dva kotna, pred letom 1733 razstavljaj prav v tej sobi (*Gänglzimmer*). Leta 1915 je bilo v isti sobi še šest poškodovanih kosov tapiserij, leta 1938 pa so našli sedem tapiserij, umeščenih v lesene panele. Potem ko je Štajerska deželna uprava leta 1962 skupaj s palačo kupila tudi teh sedem poškodovanih kosov, so jih sneli zaradi restavriranja. Usoda večine teh kosov tapiserij ni znana. Edina ohranjena kosa, ki sta razstavljena na svojih nekdanjih mestih v prvem nadstropju palače Attems, pa bi torej lahko bila del fidejkomisne zbirke Ignaca Marije I.

Njegov sin Franc Dizma je imel še eno serijo z zlatom pretkanih tapiserij, ki jo je po letu 1737 prestavil iz drugega nadstropja palače v prvo. Tapiserije, ki jih je za njegovo stanovanje v drugem nadstropju verjetno nabavil že njegov oče, je namestil v nekdanjo očetovo *Bilderzimmer*, ki po razporedu oken in vrat ustreza vogalni sobi v drugem nadstropju, slike pa je dal prenesti v drugo nadstropje. Serija tapiserij, ki je spadala v alodialno last Franca Dizme, je obsegala en velik kos, ki je prekrival celo steno, ter še enega srednjega ter tri slojne in tri kotne kose. Naslednji fidejkomisni nosilec Ignac Marija II. je očetove alodialne tapiserije odkupil od svojega brata Franca Antona, ki je bil očetov univerzalni dedič. Pred letom 1762 je dal Ignac Marija II. pet od osmih kosov tapiserij iz nekdanje sobe za slike namestiti v sosednji, tako imenovani rdeči sobi. Obe sobi je namreč dal tudi prenoviti in preimenovati v prvo in drugo paradno sobo, prenovili pa so tudi nekdanjo prehodno

¹⁶³ AT StLA, Archiv Attems, K. 127, H. 1144, Maria Josepha v. Khuen-Attems Vermögensrechnungen 1763–1765. Prim. tudi Schmölzer, *Archivalische Vorarbeiten*, 314.

sobo (*Gänglzimmer*), ki je postala velika jedilnica. Do leta 1945 se je od dveh serij z zlatom pretkanih tapiserij v palači Attems ohranilo vsaj 16 različno širokih (razrezanih) kosov, ki so jih pred letom 1883 namestili v treh sobanah prvega nadstropja, v prehodni sobi, grofovi sobi in kaminski sobi, ki so medtem postale velika jedilnica, mali salon in mala jedilnica.

V preostalih petih sobanah prvega nadstropja so bile pred letom 1938 (najverjetneje pa že pred letom 1883) nameščene še tri serije tapiserij. Od najstarejše med njimi so bili leta 1945 ohranjeni še trije kosi z apliciranimi grbi grofov Attems in vezenimi začetnicami. Sklepamo, da so jih grofje Attems pridobili od Thomasa Gundakerja grofa Wurmbranda in da na njih vezene začetnice *I: I: G: V: W* pripadajo njegovemu očetu, Johannu Josephu grofu Wurmbrandu. S slednjim lahko povežemo tudi naročilo Telemahove serije, saj v njem prepoznamo prvega naročnika te serije grofa *Vourenblanda* z Dunaja, Attemsove tapiserije s prizori iz zgodbe o Telemahu pa posledično lahko identificiramo kot dragocene sestavne dele najpopolnejše in najstarejše Telemahove serije iz ateljeja Leyniers, ki je bila stkana po predlogah Jana van Orleya in Augustina Coppensa. O prvotnem obsegu te serije ne moremo postavljati domnev, saj jih leta 1762 v palači Attems še ni bilo, enako velja za serijo z naknadno našitimi grbi grofov Attems.

Ostane še peta serija tapiserij, ki je tudi edina, za katero lahko trdimo, da jo je nabavil Ignac Marija II. Gre za serijo tapiserij s prizori iz življenja kmetov in ribičev, nastalo po predlogah po Davidu Teniersu, ki je nastala v ateljeju Van Borchta in ki je bila leta 1938 nameščena v nekdanji jedilnici Ignaca Marije I. To sobo je dal Ignac Marija II. predelati v spalnico, tapiserije v njej so bile prvič evidentirane leta 1762. Leta 1820 so sobo imenovali *holländisches Zimmer*, leta 1862 v njej razen treh supraport ni bilo nobenih slik, leta 1880 pa so bile stene še vedno opete s tapiserijami. Na podlagi navedenega sklepamo, da je nekdanja *Taffel Zimmer* v prvem nadstropju palače vse do druge svetovne vojne ohranila videz, ki je nastal med letoma 1750 in 1762 po naročilu Ignaca Marije II.

V prispevku so prvič predstavljene fotografije nekaterih od obravnavanih kosov, katerih sedanja hranišča v veliki meri niso znana. Zaradi boljše preglednosti so natančneje predstavljene in obravnavane samo tapiserije, ki so nastale v 17. stoletju, a v prihodnosti je treba tudi mlajšima serijama iz palače – tako Telemahovi kot tisti po Davidu Teniersu – posvetiti posebno razpravo. Pričakujemo lahko, da bodo nadaljnje raziskave prinesle nove podatke o tapiserijah in njihovem stanju v preteklih stoletjih in zlasti v letih 1762–1879, ki bodo skupaj z v prispevku predstavljenimi ugotovitvami morda omogočili tudi določanje sedanjih hranišč posameznih tapiserij iz zbirke grofov Attems.

Raziskave za prispevek so potekale na ZRC SAZU, Umetnostnozgodovinskem inštitutu Franceta Steleta, v okviru raziskovalnega programa *Umetnost na Slovenskem v stičišču kultur* (P6-0061) in trilateralnega raziskovalnega projekta *Plemiške umetnostne zbirke v srednji Evropi, 1795–1939: Primerjalna raziskava* (Weave N6-0382), ki ju iz državnega proračuna financira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije (ARIS). Za možnost vpogleda v družinski arhiv se najlepše zahvaljujem dr. Johannesu Attems z Dunaja, za prijazno pomoč pri pregledovanju arhivskega in slikovnega gradiva v Mestnem muzeju v Gradcu (*Graz Museum*) pa mag. Katharini Mraček-Gabalier. Hvala tudi zaposlenim v Štajerskem deželnem arhivu (*Steiermärkisches Landesarchiv*), Univerzalnemu muzeju Joanneum (*Alte Galerie – Universalmuseum Joanneum*) in Državnemu spomeniškem uradu (*Bundesdenkmalamt*) v Gradcu. Podatki, na katerih temelji ta članek, so na voljo v članku in v njegovem dodatnem spletnem gradivu.

Literatura

- Biedermann, Gottfried. "Monsignor Dr. Teol. H. C. Johann Graus (1836–1921): Teolog – kulturni zgodovinar – konservator – fotograf." *Studia Historica Slovenica* 7, št. 3–4 (2007): 529–68.
- Brosens, Koenraad. *A contextual study of Brussels tapestry, 1670–1770: The dye works and tapestry workshop of Urbanus Leyniers (1674–1747)*. Brusel: Paleis der Academien, 2004.
- Catalog der Ausstellung culturhistorischer Gegenstände veranstaltet zur Feier der 600jährigen Regierung des Hauses Habsburg in Steiermark*. Graz: Verlag des Central-Comités, 1883.
- Ciglencečki, Marjeta. "Tapiserije iz Bistriškega gradu." V *Zbornik občine Slovenska Bistrica*. Zv. 3, *Svet med Pohorjem in Bočem*, uredil Stanislav Gradišnik, 115–26. Slovenska Bistrica: Zavod za kulturo Slovenska Bistrica, 2009.
- Ciglencečki, Marjeta. "Tapiserije v Ptujem muzeju." V *Rodbina Leslie: Iz kraljestva Stuartov v habsburško cesarstvo / Leslie family: From the house of Stuart to the Habsburg empire*, uredila Tatjana Štefanič, 124–39. Ptuj: Pokrajinski muzej Ptuj - Ormož, 2009.
- "Die erste Privatbildergalerie in Graz der Öffentlichkeit zugänglich." *Grazer Volksblatt*, 2. 7. 1933, 8.
- Göbel, Heinrich. *Wandteppiche: I. Teil. Zv. 1, Die Niederlande*. Leipzig: Klinkhardt & Biermann, 1928.
- Heinz, Dora. *Europäische Tapisseriekunst des 17. und 18. Jahrhunderts: Die Geschichte ihrer Produktionsstätten und ihrer künstlerischen Zielsetzungen*. Wien: Böhlau, 1995.
- Ilwof, Franz. *Die Grafen von Attems: Freiherren von Heiligenkreuz in ihrem Wirken in und für Steiermark*. Graz 1897.
- Jahresbericht des Steiermärkischen Landesmuseums Joanneum über das Jahr 1894*. Zv. 83. Graz: im Verlage des Joanneums, 1895.
- Komić Marn, Renata. "Zaplemba – prenos – distribucija: Slike grofa Attemsa iz gradu Slovenska Bistrica v slovenskih javnih zbirkah." *Acta historiae artis Slovenica* 26, št. 2 (2021): 81–125.
- Komić Marn, Renata. "Tapiserije iz palače grofov Attems v Gradcu in njihova usoda po letu 1938." V *Studio et labore, arte et humanitate: Jubilejni zbornik za Marjeto Ciglencečki*, uredila Polona Vidmar in Franci Lazarini, 279–99. Ljubljana: Založba ZRC, 2024.
- Lacher, Karl. *Katalog der Landes-Bildergalerie*. Graz: im Verlage des Museums, 1903.
- Lechner, Georg. "Der Barockmaler Franz Carl Remp (1675–1718)." Doktorska disertacija, Univerza na Dunaju, 2010.
- Lozar Štamcar, Maja. "Stanovanjsko udobje v 17. stoletju na Slovenskem." V *Theatrum vitae et mortis humanae*, uredili Maja Lozar Štamcar in Maja Žvanut, 91–110. Ljubljana: Narodni muzej Slovenije, 2002.
- Meke, Katarina. "Slikarska zbirka Ignaca Marije grofa Attemsa." *Zbornik za umetnostno zgodovino* 50 (2014): 81–127.
- Mosettig, Sigrid. "Das Stadtpalais der Grafen Attems zu Graz, Sackstrasse 17: Zur Bau- und Ausstattungsgeschichte." Diplomsko delo, Univerza v Gradcu, 2007.
- Neumann, Erwin. "Die Begebenheiten des Telemach: Bemerkungen zu den Tapisserien im sogenannten Gobelin-Zimmer des Stiftes Klosterneuburg." V *Festschrift für Alphons Lhotsky: 2. Teil*, uredil Floridus Helmut Röhrig, 139–53. Klosterneuburg: Klosterneuburger Buch- und Kunstverlag, 1964.
- Probst, Dagmar. "Andorfer, Eduard (1899–1973), Kunsthistoriker." Dostop 14. 3. 2025, https://biographien.ac.at/oebl/oebl_A/Andorfer_Eduard_1899_1973.xml.

- Resch, Wiltraud, et al., ur. *Die Kunstdenkmäler der Stadt Graz: Die Profanbauten des I. Bezirkes; Altstadt; Mit Einleitungen über die topographische und architektonische Entwicklung der Altstadt*. Wien: Anton Schroll & Co., 1997.
- Schmölzer, Elisabeth. *Archivalische Vorarbeiten zur Österreichischen Kunsttopographie: Graz I; Adels- und Freihäuser*. Graz: Steiermärkisches Landesarchiv, 1993.
- Schwach, Heinrich. *Führer durch die Landes-Bildergalerie in Graz*. Graz: im Verlage des Museum, 1898.
- Schweigert, Horst, ur. *Graz*. Wien: Verlag Anton Schroll & co, 1979.
- Semetkowski, Walter von. *Graz: Ein Führer durch die Stadt und ihre Umgebung*. Graz: Verlag Paul Cieslar Nachf., 1957.
- Steinböck, Wilhelm. "In memoriam Eduard Andorfer." V *Historisches Jahrbuch der Stadt Graz* 5–6 (1974): 221–23.
- Strauss, Konrad. *Kacheln und Öfen der Steiermark: Studien zur Geschichte der Keramik in der Ostmark*. Graz: Leykam-Verlag, 1940.
- Suida, Wilhelm. *Die Landesbildergalerie und Skulpturensammlung in Graz*. Wien: Österr. Verlagsgesellschaft Ed. Hölzel, 1923.
- Štular, Hanka. *Tapiserija v Sloveniji*. Ljubljana: Narodni muzej, 1982.
- Vidmar, Polona. "Tapiserije v dvorcu Premstätten in njihovi naročniki." *Acta historiae artis Slovenica* 22, št. 2 (2017): 21–59.
- Weigl, Igor. "Bakrene posode, turška kadilnica in nizozemski špalirji: Fidejkomisne premičnine grofov Leslie med 17. in 19. stoletjem." V *Arhivi in uporabniki: Arhivi in zgodovinopisje*, uredili Miran Kafol, Mija Mravlja in Andrej Nared, 15–22. Ljubljana: Arhivsko društvo Slovenije, 2001.
- Wurzbach, Constantin von. "Wurmbrand-Stuppach, Johann Wilhelm Graf." V *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich*. Zv. 58, 306–09. Wien: Kaiserlich-königliche Hof- und Staatsdruckerei, 1889.
- Zach, Beate. "François Fénelons 'Die Abenteuer des Telemach': Eine Tapisserienserie als Mittel der Propaganda und Instrument der Fürstenerziehung unter Kaiser Karl VI.; Am Beispiel der Tapisserien des Augustiner Chorherrenstifts Klosterneuburg." Magistrsko delo, Univerza na Dunaju, 2008.
- Zdravec, Dejan. "Postavitev in postavljaivec materialnih in rodbinskih temeljev plemiške družine Attems na Štajerskem." V *Zbornik občine Slovenska Bistrica*. Zv. 3, *Svet med Pohorjem in Bočem*, uredil Stanislav Gradišnik, 99–114. Slovenska Bistrica: Zavod za kulturo Slovenska Bistrica, 2009.

The Collection of Tapestries in the Counts of Attems' Palais in Graz

Owners, Settings and Identities

Summary

The present article studies the extremely valuable and important collection of tapestries – of which many photographs are published for the first time – from the Palais Attems in Graz focussing on the questions when and how the first floor of Palais Attems acquired the appearance that was wiped out by the Second World War. By the end of the war, the tapestries, which were exhibited in seven of the palace's eight monumental rooms, had either been destroyed, damaged, looted or relocated. After 1945, it was impossible to reinstall the remnants of the collection. Individual pieces were therefore sold by the owner in the 1950s and 1960s. The current whereabouts of the tapestries from the five series that we have now identified are mostly unknown.

For the tapestries with garden or park scenes (*Gartenszenen*), which were displayed in wooden panels in the large dining room on the first floor of the palace until the 1960s, we have established that they probably originated from the Fideikommiss collection of Ignaz Maria I, who exhibited his only series of gold-woven tapestries, consisting of four larger pieces, two smaller columns and two corner pieces, in this very room (*Gänglzimmer*) before 1733. In 1915 there were six damaged tapestries in the same room, and in 1938 seven tapestries were listed as being hung in the wooden panels. After the Styrian provincial administration purchased these tapestries together with the palace in 1962, the seven pieces were removed for restoration. The fate of most of them is unknown. The only surviving pieces on display in their former location in the room in question could therefore be part of Ignaz Maria I's Fideikommiss collection. His son Franz Disma owned another series of gold-woven tapestries, which he moved from the second floor of the palace to the first floor after 1737. Franz Disma had the tapestries, which his father had probably acquired for the apartment on the second floor of the palace, installed in the former *Bilderzimmer* (which corresponds to the corner room on the second floor) according to the arrangement of the windows and doors, whereas the paintings were moved to the second floor. The series of tapestries, which belonged to Franz Disma's allodial estate, consisted of a large piece covering the entire wall, another medium-sized piece, three columns and three corner pieces. Franz Disma's son and next Fideikommiss heir, Ignaz Maria II, bought his father's allodial tapestries from his brother Franz Anton, who was their father's universal heir. Before 1762, Ignaz Maria II had five of the eight tapestries from the former Picture Room installed in the adjacent, so-called Red Room. He also had both rooms renovated and renamed them the first and second *Parade Zimmer*, and the former Passage Room (*Gänglzimmer*) was also renovated and converted into the main dining room. Before 1880, the pieces from both series were cut and randomly installed in three rooms on the first floor: the Passage Room, the Count's Room and the Fireplace Room, which have since become the Main Dining Room, the Small Parlour and the Small Dining Room. Of the two series of gold-woven tapestries in the Attems Palace, at least 16 pieces of varying widths were still extant in 1945.

In the remaining five rooms on the first floor, three further series of tapestries were installed before 1938 (and probably before 1883). Of the oldest of these, three pieces with the coats of arms of the Counts of Attems and embroidered initials were extant in 1945. We conclude that the Counts of Attems acquired them from Thomas Gundaker, Count Wurmbrand, and that the embroidered initials I: I: G: V: W belong to Thomas' father, Johann Joseph Count Wurmbrand. The commission

for the famous Telemachus series can also be linked to the latter, as we can identify him as the first buyer of this series, Count *Vourenbland* from Vienna. We can thus identify the Attems tapestries with scenes from the story of Telemachus as part of the oldest and most complete Telemachus series from Leynier's atelier. The Telemachus series and the series with the Counts of Attems' coats of arms and the initials of Count von Wurmbrand were brought to the Attems Palace only after 1762.

There remains a fifth series of tapestries, which is also the only one that we can say was acquired by Ignaz Maria II. It is a series of tapestries with scenes from the lives of farmers and fishermen, created after paintings by David Teniers in the Van Borcht atelier. In 1938, the series was installed in the former dining room of Ignaz Maria I, which had been converted into a bedroom by Ignaz Maria II. The tapestries were first recorded in 1762. In 1820, the room was described as *holländisches Zimmer*; in 1862, there were no paintings in it apart from three supraports, and in 1880 the walls were still covered with tapestries. From this we conclude that the former *Taffel Zimmer* on the first floor of the palace retained the appearance it had when it was commissioned by Ignaz Maria II between 1750 and 1762 until the Second World War.

In this article, only the 17th-century tapestries are described and discussed in more detail. The Telemachus and Teniers series should also be the subject of separate future research. Further research will certainly provide new information on the tapestries and their condition in the past centuries, in particular in the years 1762–1879. Together with the published studies and the visual material presented, the research presented in this article could also make it possible to determine the current whereabouts of individual tapestries from the collection of the Counts of Attems.